

ԱՐԴՈՆ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱԽԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՈՐԽՈՐԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԿԱՆԱԳԻՐԻ ՀԱՅ ԳԱՏԵՐԻՐԻՈՒԹՅԱՆ

451 - ՅԱՐԵՂԻՐԵԱԿԱՆ ՏՈՐԻ - 1951

ԺԵ. ԿԱՐԿԻՐԵԶԻ ՈՐՐՈՅ ԿԱՐԿԻՐԵԱՆ ՀՈՐԴԱՐԱՐԵԱՆ ՈՐՐՈՅ
ՀԱԶԱՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՎԵՑ ՎԿԱՅԻՑՆ

ՆՈՐ ՇՐՋՈՆ - ԻԵ. ՏՈՐԻ

1951

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Երբ ներեցին է անհնար՝ կարելի չէ հայնոյել «Սուրբ Հոգին».	ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՏՐԱՊԵՉՈՆԻ	161
ԿՐՕՆԱԿԱՆ		
— Տերունական Աղօրքը (16).	ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ	164
— Անմահութեան կարեւորութիւնը.	X	167
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ		
— Նռեակներ	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	170
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
— Խորհնացի, Եղիշե և Հ. Ներսէս Ակիմեան.	ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ	171
ՊԱՏՄԱԿԱՆ		
— Կիլիկեան ամրոցներ — Հռովմայի Դղեակ.	ԱՐՏԱՒԱԶԴԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ	173
— Եղիշե պատմագիր և Վարդանանց պատե- րագիր (4).	ՊԱՐԳԵՒՆ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ	178
ՊԱՏՄԱՓԻԼՍՈՓԱՅԼԱԿԱՆ		
— Պատմութեան և աւանդութեան նշանակութիւնը.	ԶԱԽԷՆ ԱՅՂ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ	181
ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ		
— Հնդեւրոպական նախաբան.		
— Հնդեւրոպական բարբառներ և հայերէնի գիրքը նրանց միջեւ.	ՊՐՈՅ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ	187, 188
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ		
— Գեր. Տ. Մամբէ Ս. Արք. Սիրունեան և Գեր. Տ. Զարեմ Ս. Եպս. Փայասեան մեր մէջ.		187
— Զեռնադրութիւններ Ս. Արքունի Ներս.		187
— Քանոնական կոչում.		188
— Զեռնադրութիւն. — Օծում և Վեղարի սրտութիւն.		189
— Ընթրիք.		190
Ամսօրեայ լուրեր.		
— Պատճառական — Տոնական — Եկեղեցական.		191
— Տարեկան «Պագար» Ս. Արքունի Ս. Թարգմանչաց Վարժաւանդին.		192
— Հոգ. Տ. Աստղիկ Վրդ. Ղազարեան՝ Հոգ. Հովիւ Լօս Անճէյօսի Ս. Յակոբ Եկեղեցիին.		192

ՍԻՈՆԻ Տարեկան լրամեզինն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 15

Redaction of the Armenian Monthly SION
Armenian Patriarchate,
P. O. B. 4001
Old City - Jerusalem
Via Amman (Jordan)

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology
Printed in
JERUSALEM

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԵ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1951

≡ ՅՈՒՆԻՍ ≡

ԹԻԻ 6

ԵՐԲ ՆԵՐԵԼՆ Է ԱՆՀՆԱՐ ԿԱՐԵԼԻ ԶԷ ՀԱՅՀՈՅԵԼ “ՍՈՒՐԲ ՀՈԳԻՆ,,

Տղիտութեամբ, ամբարտաւանութեամբ և ընչաքաղցութեամբ պառակտուած մարդկութիւնը ինչ կասկած որ ամենէն աւելի հաշտարար «ազ»ի, ներողամտութեան և անյիշաչարութեան պէտք ունի: Մոլորածներ բոլոր անոնք՝ որոնց «ըստ աշխարհի» դատողութիւնը «անպիտան տկարութիւն» մը կը տեսնէ հոգու այդ հզօր առաքինութեան մէջ: Իմաստութեամբ օժտուած ու դաստիարակուած կամք մը միայն, սանձահարելով մեր չարամէտ կիրքերը, կրնայ առաջնորդել մեր զիտակցութիւնը՝ արգահատանքով անտեսելու բոլոր փոքրոգի խրտումները և պահելու իրենն ու իրողութիւնները մեծանձնութեամբ դիտելու և դատելու ողջմտութիւնը: Խաղաղ ու լռիկ այս պայքարին մէջ անտարակոյս վերջնական յաղթանակը ճշմարտութեանն է: Արդարութիւնը կ'երաշխաւորէ այս յաղթանակը:

Բայց մի՞թէ ներողամտութիւնը չեղծեր արդարութիւնը, քաջալերելով յանցանքը ու ոտնակոխ ընելով պատճառի և արդիւնքի փոխարարեցութեան անյեղի օրէնքը:

Զիկայ թշուառ մը, — և մեղաւոր մը թշուառ մ'է — որ կարեկցութեան արժանի չըլլայ: Եւ ո՞րքան շատ ու բազմազան են այն թշուառները՝ զոր կը ստեղծէ «այս աշխարհը» և որոնց համար քիչ անգամ, աւա՛ղ, մարդկային սիրտը կը բաբախէ եղբայրական ջինջ ու խոր սիրով, անբիծ ու հատկակիծ համակրութեամբ: Եւ ինչ որ աւելի ահաւոր է և ընդվզեցուցիչ, ականատես չենք ըլլար քարացած սրտերու՝ որոնք նենգ ու կատակ, թուք ու հայհոյանք ունին միայն անոնց համար: Դարերու մեղապարտ ժառանգութիւնն է այս: Լըբենի ծիծաղ մը չունեցա՞ւ Հին Ուխտի երեք եղբայրներէն մէկը, անփորձութեամբ արբեցած իր հօր մերկութեան վրայ՝ զոր ծածկեցին միւս երկուքը պատկառանքով: «Մանր տղայք» չծաղրեցին կնտութիւնն անոր՝ որ հրակառք մարգարէն «կրկնապատիկ ողին» էր հագեր: Փո՞քր հոգիներ չմեղադրեցին «Աստծու զործերը» յայտնելու սահմանուած «ի ծնէ կոյրը» թէ՛ «մեզքի մէջ ես ծնեմ բոլորովին»: Ճղճիմ սրտեր չբռնեցին ականջէ ականջ իրենց դայթաղութիւնը, երբ ինկած կնոջ մը խանդակաթ համբոյրները կը դրոշմուէին «նա-

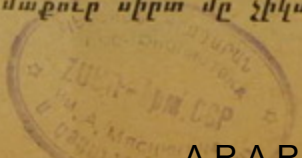
զարեթցիին» ոտքերուն: Պզտիկ մտքեր տրտունջի ակնարկներ չփոխանակեցին՝ աչքէ աչք թէ՛ «մեղաւոր մարդու տունը մտաւ ճաշելու», երբ «կորսուածը փնտռելու և փրկելու» կոչումն ունեցող «Մարդու Որդին» «մաքսապետ մեծատուն մ'ալ կ'որդեգրէր Աբրահամի: «Հեղգասիրտ աշակերտներ» զարմանքի մատ չխածին, անոր համար որ իրենց Վարդապետը «սամարացի կնոջ հետ կը խօսէր»: Զչարանքի յօնք չպոստեց ազարակի դատանքէն վերադարձող «երէց» եղբայր մը, խելով պար ու խաղերը «ողջամբ» դարձին համար իր «կրտսեր» եղբոր՝ որ «անառակութեամբ» ապրած և «ունեցած» — չունեցածը պոռնիկներուն հետ էր վատնած»: Ու թէ և նահապետն ու տեսանողը չկրցան զսպել իրենց ցասումն ու վրէժխնդրութիւնը, անիծելով մէկն իր անպատկառ զաւակը և միւսը՝ չարածնի լաճերը, բայց մեծ Վարդապետը չունեցա՛ւ երբեք չարիքը չարիքով փոխարինելու տկարութիւնը:

Հին օրէնք մը ըսեր էր. «աչի սեղ աչի, ակոայի սեղ ակոայ»: Փոխ վրէժի և ոճիրի նուիրագործումը:

Նոր օրէնք մը պատուիրեց. «չարին չկենա՛լ հակառակ»: Դատապարտութիւնը փոխվրէժին ու ոճիրին՝ որոնք, այսպէս թէ այնպէս, կը խաթարեն ընկերային առողջ բարոյականը և կեանքի ներդաշնակութիւնը կը դարձնեն անկարելի:

Մարդիկ կարճատեսութեամբ ծիծաղեցան ու կը ծիծաղին տակաւին այս նոր օրէնքին վրայ, երբ մանաւանդ Ան պատգամեց ու կը պատգամէ «ապտակ»ի խորհրդաւոր դասը: Ո՞վ փորձեց ու կրցաւ թափանցել մինչև այսօր այդ դասի մեծ խորհուրդին: «Այ ծնօտին» իջած անիրաւ «ապտակ» մը, արդարեւ, չի՞ կարկամեցներ ամբ ապտակողին, երբ հոգու զգաստարար մեծութեամբ մը «ձախ ծնօտն» ալ կը դառնայ անոր: Ներդաշնակութեան ոգին չունի՞ զինաթափող և նոյն իսկ շանթահարող ոյժ, յանցանքի մը դէմ՝ որ կը բխի տղիտութենէն: Անհնա՞ր է «յողթել չարին» բարիով: Ո՞ր խիղճ պիտի չցնցուէր, հոգ չէ թէ ուշ, այն խօսուն ու անվրդով լուծեան առջև՝ որով Յիսուս կ'ընդունէր ապտակները խելակորոյս ամբոխին և այն խորհրդաւոր ակնարկին հանդէպ՝ որով Վարդապետը կը դիմաւորէր Սատանայէն ցորենի պէս խարբալուած աշակերտի մը նղովքներն ու երդում — պատառ ուրացումները: Խաչի ողբերգութիւնը չունեցա՞ւ հարիւրապետի մը խոստովանութիւնը և առաքեալի մը դառն արցունքներու փլուզումը:

Մենք ունինք, սակայն, ապտակի ուրիշ դաս մ'ալ՝ որ կը լուսաբանէ առաջինը: Յիսուս չդարձներ իր «ձախ ծնօտը», երբ կ'ընդունի ապտակ մը զինք հարցափորձող քահանայապետի մէկ սպասաւորին կողմէ: «Եթէ չար խօսեցայ, — կը բողբէ ան տիրաբար — ապացուցո՛ւր թէ չար է, իսկ եթէ բարի՛ ինչո՞ւ կը զարնես զիս»: Կարելի՞ է հայհոյել բարին և «ճշմարտութեան ճանապարհը» առանց պատիժի և դատապարտութեան: Ո՞վ պիտի յանդգնէր նղովել ձեռք մը՝ որ կուտայ հաց քաղցածներուն, լոյս՝ կոյրերուն, սփոփանք՝ սրտաբեկներուն, բժշկութիւն՝ վիրաւորներուն, ազատութիւն՝ գերիներուն, թողութիւն՝ մեղքով ծանրաբեռնուածներուն եւայլն եւայլն: Ի՞նչպէս հնար է հայհոյել «մաքուր սիրտ» մը և «ուղիղ հոգի» մը՝ զորս Աստուած անգամ «չարհամարներ»: Բարութեան մէջ մաքուր սիրտ մը չիկա՞յ և ճշմարտութեան մէջ ուղիղ հոգի մը:

«Սուրբ Հոգի» մը կայ, ո՛վ կրնայ ուրանալ, որ կը մարմնացնէ և կը խորհրդանշէ աստուածային ու մարդկային բովանդակ շնորհներն ու ձիրքերը: Ճշմարտութիւնն ու բարութիւնը խտացումն են այդ շնորհներուն ու ձիրքերուն՝ որոնց օծումը կ'ունենայ իր բարձրագոյն կոչումին զիտակից հոգին: Ճշմարտութիւնը՝ կշիռը և բարութիւնը՝ քնարն է մեր կեանքին: Լոյսը որ մեզ կը ծանօթացնէ իրերը իրենց իսկութեանը մէջ, իրենց ճշգրիտ փոխարարներութեանը մէջ, որ զմեզ կ'ընէ զիտակից՝ մեր անհատական, ընտանեկան, և ընկերային և մարդկային բոլոր պարտականութեանց և իրաւունքներուն, և ատակ՝ յատկօրէն տեսնելու արդարութեան և առաքինութեանց որոշ սահմանները, մեղքի ու մոլորանքի սպառազինումներն ու յարձակումները, քողաղերժ ընելու բոլոր պատրանքներն ու հրապոյրները. և Սէրը՝ որ կ'անուշէ բոլոր դառնութիւնները, կը թեթեւցնէ բոլոր ծանրութիւնները և մեզ կը ներշնչէ խաղաղարար, շինարար և երանատուր զգացումներ ու խորհուրդներ: Ո՛չ այս կշիռը կարելի է խարդախել, ո՛չ ալ այս քնարը խանգարել՝ առանց կրելու անխուսափելի հետեւանքը. — մոլորացնելու պատիժը: «Սուրբ Հոգին հայհոյեմ» կը նշանակէ ուրանալ բոլոր շնորհներն ու ձիրքերը՝ որոնք կը կազմեն հոգու ազնուագոյն և աստուածային զանձերը, կը նշանակէ ուրանալ ճշմարտութիւնն ու բարութիւնը: Այս ուրացումը, որ իր հետ կը բերէ, աւելի ճիշտ՝ իր մէջ կը կրէ դատապարտութիւնը, անհնա՛ր է ներել: Ի՞նչպէս ներել արդարեւ մէկուն՝ որ կը ստէ մոլորեցնելու համար մտքերը, անպատիժ թողուլ ուրիշ մը՝ որ կը յափշտակէ արդար իրաւունք մը, անյիշաչար ըլլալ մէկու հանդէպ՝ որ կը բռնաբարէ պատիւ մը, աչք գոցել հարստահարիչի մը դէմ՝ որ կը կեղեքէ անպաշտպան մը: Կարելի՞ է խնայել «իշու երկանաքարը» և եօթնապատկել թողութիւնը «անզգամ»ի մը հանդէպ՝ որ չխղճահարիր «զայթակղեցնելու» «արքայութեան որդիները»էն, «փոքրիկներէն մէկը»:

Օ՛հ, զուցէ անկարելի չէ և նոյն իսկ հարկ է անյիշաչար ըլլալ անձերու հանդէպ՝ որոնք հայհոյելու և նզովելու տկարութիւնը կ'ունենան. բայց ներող՝ զործերու հանդէպ, որոնք ինքնին հայհոյութիւններ են, երբե՛ք: Ստախօսը, զողը, անառակը և նոյն իսկ ոճրագործը — ընկերային վիժածնե՛ր բոլորն ալ —, արգահատելի թշուառներ չե՞ն միշտ: Բայց ստախօսութիւնը, զողութիւնը, անառակութիւնը և ոճրագործութիւնը, մէկ խօսքով՝ բոլոր մոլութիւնները, — ընկերային յոռի իրաւակարգի մը բնական եւ անխուսափելի հետեւանքները, — աններելի «մեղքեր», անթոյլատրելի աններդաշնակութիւններ են բացարձակապէս: Եւ, աւա՛ղ, ի՞նչպէս տակաւին մեր արդար աններողութիւնը ապիրատ դործերու հանդէպ՝ ակամայ իր դէմ կը տեսնէ նա՞եւ անձերը, որոնց մէջ այդ դործերը կը գտնեն պարարտ հող ու կը պտղաբերուին:

Քաղաքակրթութիւնը, սակայն, պիտի գիտնա՞յ վերջապէս ստեղծել այն գաղափարական և միանգամայն իրական հասարակարգը՝ ուր ո՛չ ընկերային այդ վիժածները մարմին առնին և ո՛չ ալ այդպիսի պտուղներ գան երեւան ու հասունան:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՏՐԱՊԵԶՈՆԻ

(ՇՈՂԱԿԱԹՈՒՄՆԵՐ)

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ԱՂՕԹՔԸ

«ԵՒ ՄԻ՝ ՏԱՆԻՐ ԶՄԵՁ Ի ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆ».

ԱՅԼ ՓՐԿԵԱ՝ ԶՄԵՁ Ի ԶԱՐԷ՝

Կրկին մասերէ բաղկացեալ այս հայ-
ցըւածը, որուն վերջին կէսը տրուած է
Ղուկասու Աւետարանի օրինակին մէջ, վեր-
ջինն է ուղղակի մարդոց վերաբերեալ ե-
րեք հայցուածներուն: Թէև այս հայցուա-
ծին պարունակած երկու մասերը կարելի
է անջատարար մտածութեան առարկայ ը-
նել, բայց դարձեալ անոնց իրարու ունե-
ցած ներքին աղերսը յարմարութիւն կու-
տայ միասնաբար պարզաբանելու զանոնք:
Ուստի, հետեւինք հայցուածին բնական
կարգին:

«Եւ մի՛ ՏԱՆԻՐ» — Այս չի նշանակեր
թէ Աստուած զմեզ անձնապէս փորձութեան
կ'առաջնորդէ. հոս մեր ազատ կամեցողու-
թիւնը մեղմէ կողոպտուած է. եթէ ըլլար՝
անպատասխանատու պիտի ըլլայինք: Աս-
տուած փորձութեան հեղինակը է, բայց
փորձութիւնը միշտ մեր ճամբուն մէջ է,
և ատոր պատճառն ալ թէ՛ ներքին և թէ՛
արտաքին չարերն են, այսինքն մեղքը և
սատանան: Հոս չարին ծագումին, գոյու-
թեան պայմաններուն և այլնի վրայ ծան-
րանալ աւելորդ պիտի ըլլար: Սա չափը գի-
տենք որ չարին աշխարհիս վրայ գոյութիւնը
անտարակուսելի է: Հետեւաբար, այս «Մի՛
տանիր» հայցուածը Աստուծմէ խնդրել է,
որ զմեզ փորձութեան չենթարկէ, և անոր
մէջ չլքէ. որովհետև, զմեզ լքել՝ սատա-
նային յանձնել պիտի ըլլար: Ասոր համար
Յիսուս Գեթսեմանիի տագնապալից զիջե-
րուն մէջ կը պատուիրէ իր աշակերտնե-
րուն. «Արթո՛ւն կացէք և աղօթս արարէք՝
զի մի՛ անկանդիք ի փորձութիւն» (Մատթ.
ԻԶ. 41, Մարկ. ԺԴ. 38, Ղուկ. ԻԲ. 46):

Բայց «Մի՛ տանիր»ը միշտ այս իմաս-
տով չենք կրնար հասկնալ: Ան կրնայ նշա-
նակել նաեւ որ Աստուած իշխանութիւն

չտայ աշխարհի իշխանին, չթոյլատրէ որ
ան գայ ու փորձէ զմեզ, ինչպէս եղաւ Յի-
սուսի համար, որ աղօթեց «Անցո յինէն
զբաժակս այս»: Բայց նոյն ատեն ըսաւ.
«Ոչ իմ կամք, այլ քոյդ լիցի»: Անոր հո-
գին փորձութեան յօժար էր թէև, բայց
մարմինը՝ տկար: Ինչպէս եղաւ նաև Աս-
տուծոյ արդար ծառային՝ Յորին, պատա-
հած փորձութիւններու խնդրին մէջ: Այս՝
մեր տկարութեան գիտակցութենէն բղխող
աղաղակ մըն է. մեր զօրութեան դէմ ան-
վստահութեան ձայնն է. մեր «Ես»ին մեր-
կացումն է. կոչն է մեր հաւատքին, թէ
մենք առանց Աստուծոյ օգնութեան և ա-
ռաջնորդութեան՝ ոչինչ ենք, ու բոլորովին
անկարող՝ փորձութեանց զիմազբաւելու
համար:

«Զմեզ»: Այո՛, մենք ենք փորձութեան
առարկան. մեղքը մեր մէջ, իբրև կատաղի
նոյւծ, յօշոտել կ'ուզէ մեր հոգին. ար-
տաքին փորձութիւնները, իրենց հրապու-
րիչ ձևերուն և խաբեպատիր դիւթանքնե-
րուն մէջ, մեզ որսալ կը սպառնան. և եթէ
հայրական թիւերուն չզիմենք՝ վերջապէս
մենք ենք որ պիտի յաղթուինք չարաչար
ու պիտի պարտուինք ամօթահար:

«Ի փորձութիւն»: Քանի որ այս հայ-
ցուածին առաջին մասին մէջ տիրող գա-
ղափարը փորձութեան գաղափարն է, քիչ
մը պարզենք այս փորձութեան գաղափարը:

Ա. Փորձութեան բնութիւնը: — Փոր-
ձութիւն բառին հոս գործածութիւնը սխալ
պիտի ըլլար, եթէ փորձուող անձը ազա-
տութիւնը չունենար ընտրութեան. այ-
սինքն, ընելու կամ չընելու, գործելու
կամ հրաժարելու: Փորձութեան բնութեան
մէջ շատ կարևոր հանգամանք մըն է այս,
և գիտենք թէ ճշմարտութիւն է մեզ ամե-
նուս համար: Յաճախ ըրած ենք այնպիսի
գործեր, որոնց համար կատարեալ գիտակ-
ցութիւն ունինք թէ կրնայինք նաև չընել:
Այն բանը, որ մեզ կը փորձէ, պէտք է
քանի մը պատճառներով չար ըլլայ. չար
թերեւս ոչ հարկաւորապէս, բայց՝ չար
մեզի համար՝ զմեզ փորձած ատենը. ո-
րովհետև, առանց չարի և բարիի գոյու-
թեան փորձութիւնն ալ գոյութիւն պիտի
չունենար: Բոլորովին բարի կամ բոլորովին
չար աշխարհի մը մէջ փորձութիւն չի կըր-
նար ըլլալ. եթէ ըլլար՝ մարդիկ ճակատա-

գրականագետ մէկը կամ միւսը ընել պիտի ստիպուէին: Ինչո՞ւ համար քրիստոնեաներ բարիին վերջնական յաղթանակին համար կ'աշխատին և կ'աղօթեն, — որովհետեւ, այն ատեն՝ շատ մը օրհնութիւններու հետ, մարդիկ չարէն փորձուելու գէժ ապահովութիւն պիտի ունենան:

Փորձութեան բնութիւնը կը բովանդակէ նաեւ մեր գիմադրութիւնը, մեր բաղձանքը, յաղթելու համար չարին, կամ վերջագէտ կորսնցնելը՝ յանձնուելով անոր և դորձադրելով զայն:

Բ. Փորձութեան առարկաները: — Փորձութեան առարկաներէն է մարդկային խուզարկող և իմաստուն միտքին յայտնել և ցոյց տալ թէ բարիի և չարի համար ի՞նչ զօրութիւններ կան, իրմէ դուրս այս աշխարհիս մէջ: Որովհետեւ ամէն փորձութիւն, որուն պատահած ենք այս կեանքի ճամբուն վրայ, և կամ տեսած ենք մեր ընկերին վրայ, աւելի ընդարձակած է մեր տեսութեան շրջանակը. անով սորված ենք, թէ չարին և բարիին իշխանութեան սահմանը մեր գիտցածէն քիչ մըն ալ աւելի է. սորված ենք թէ այս աշխարհիս մէջ, որ վայր մըն է վիճակներու, մեր երեւակայածէն շատ տարբեր վիճակներ ալ կըրնան գտնուիլ, որոնք ինչպէս որ կը ստորնացնեն զմեզ, կրնան նաեւ ազնուացնել, մեր ըրած ընտրութեան համեմատ: Հետեւաբար, փորձութեան ենթարկուիլ օգտակար է մեզի համար, որովհետեւ, ամէն փորձութիւն որուն կը հանգիպինք նոր զօրութիւն, նոր իմաստութիւն կուտայ մեզ, եթէ կարենանք յաղթող հանդիսանալ անոր մէջ:

Փորձութեան առարկաներէն է նաեւ ցուցնել և յայտնել մեր բնութեան, թէ բարիի և չարի համար ի՞նչ զօրութիւններ կան թաքուն մեր մէջ: Ասով արտաքին աշխարհէն ետքը կը սորվինք նաեւ մեր ներքինը, մեր «Ես»ը, և աւելի կ'արթննայ մեր գիտակցութիւնը այս ներքին կարողութիւններուն, ինչպէս գոյութեան, նոյնպէս և տարբերութեանց վրայ: Այո՛, փորձութեանց լոյսովը լուսաւորուած գիտակցութիւն մը բարիք կ'ըլլայ մեզ համար: Մեր փափաքները, սէրերը, միտումները, շարժառիթները, որոնց մասին տգէտ ենք յաճախ, փորձութեան մը բովին մէջէն

դուրս կուտան իրենց զուտ մետաղը կամ աղաքը: Քրիստոնեան, որ յաճախ ազատ կը կարծէր ինքզինքը ազահութեան մեղքէն, յանկարծակի կուգայ՝ իր մէջ գտնելով արձաթասրութեան վիշապը, երբ իւրացումի մը շուրջը կը դառնայ փորձութեան խնդիրը: Կը տրտմի, կը ցաւի, որովհետեւ չի գիտեր թէ այդչափ ազահ է ինք, այդչափ արձաթասէր. և կամ կը դատապարտէ ինքզինք երբ խիղճը ներքին վկայութեամբ կը յանդիմանէ զինքը, պահանջուած օգնութիւն մը, օժանդակութիւն մը զլանալուն համար, իր սրտին խորը քնացող ազահութեան ճիշդ այս մեղքին պատճառաւ: Բայց, ընդհակառակը, քրիստոնեայ մըն ալ կը հիանայ իր ցուցադրած բարոյական մէկ քաջութեան վրայ, որովհետեւ, ինքզինքը այնչափ քաջ էր կարծեր բնաւ, և իր այնչափ ճշմարտասէր ըլլալը միտքէն իսկ անցած էր: Ահա այս կերպով փորձութիւնը ինքնագիտակցութեան դպրոց մը կը դառնայ մեզ, և այս գիտակցութեան վրայ յենլով, Աստուծոյ օգնութիւնը կը հայցենք մեր տկարութեանց համար, և Անոր շնորհքը՝ մեր բարի բնաւորութիւններուն, ըզգացումներուն, փափաքներուն բազմացման, դարդացման և արտայայտման համար:

Գ. — Փորձութեան օգուտները: Փորձութիւնը օգտակար կ'ըլլայ նաեւ որոշելու և հաստատելու համար մարդոց նկարագրին իսկութիւնը: Ո՛րչափ անփորձ քրիստոնեաներ, առակին մըջիւնին պէս, իրենց անձնական սրբութեան և արդարութեան բարձունքէն, մեծ մեծ կը ջարդեն, դատապարտելով իրենց ընկերը կամ դրացին, թէ իրենք բնաւ պիտի չընէին այդպիսի թերութիւն մը, պիտի չիյնային այդօրինակ մոլորանքի մը մէջ, պիտի չխօսէին այն խօսքը, եւ պիտի չկատարէին այդ գործը: Բայց, երբ փորձութեան հովը կը փչէ ուժգին, իրենց յոխորտանքի օճառի պղպջակը կը պատռի ամենաթեթեւ շունչէ մը, և երէկուան պարծենկոտը այսօր աչքերը վեր չի կրնար վերցնել ամօթի ծանրութեան տակ ընկճուած, խղճախայթի տուայտանքներէն տառապած: Այս է վիճակը շատ մը ինքնահաւան քրիստոնեաներուն: Փառիսեցիին ինքնագովութիւններով կը պարծենան, բայց շատ անգամ կը տեսնեն, թէ իրողութիւնը իրենց կար-

ծածին պէս չէ. տխուր փորձառութիւնը կ'ունենան, թէ դեռ չեն հասկցած իրենց ներքինը և զոհ են եղած ինքնախաբէութեան: Բայց, այսպիսի քրիստոնեաներ փորձութեան գրոցով լուկ կրնան գծել իրենց նկարագրին ցայտուն գիծերը. փորձութեան կրակին մէջէն անցնելով կրնան ստանալ իրենց նկարագրին զտուժն ու փայլը. փորձութեան ազդումներուն տակ կ'որոշուի և կը յայտնուի թէ ի՞նչ ուղղութեան պիտի հետևին: Եւ ահա ճիշդ այդ պատճառներով շատ օգտակար կը հանդիսանայ մեզ փորձութիւնը իր խստութեանց, իր խարբալուժներուն մէջ: Զո՛ւր տեղ զգայուն նկարագրի մը կը փնտռենք մէկու մը քով, որ չէ մագլցած փորձութեան Գողգոթայէն վեր, իր վրդովիչ փափաքներուն, խոռվայոյզ բաղձանքներուն խաչը իր ուսը առած: Մեր ճակատած իւրաքանչիւր փորձութիւն մուրճի հարուած մը պիտի ըլլայ մեր նկարագրին ցրուած ատաղձները իրերազօղող գամերուն: Նոր քար մը պիտի աւելցնէ մեր բարի նկարագրի շէնքին պատերուն: Վերջապէս, շատ են փորձութեան օգուտները, հերթ է որ կարենանք օգտուիլ զիտնալ՝ կուրծք տալով անոնց:

Փորձութիւնը կ'օգնէ նաև, որոշմամբ, կամեցողութեամբ և վարժութեամբ զօրացնելու բարին մեր մէջ, երբ կը դիմադրենք անոր եւ կ'իշխենք անոր վրայ: Բայց, եթէ հակառակը պատահի, տառապողին կամ փորձուողին կը յայտնէ թէ ի՞նչպէս կը յառաջանայ կեանքին մէջ: Մեզմէ ո՞վ իւրաքանչիւր սխալումին, ամէն մէկ անկումին չէ ուխտած նոր եռանդով մը փարիլ բարիին և ճշմարտութեան, ոտնակոխ ընել ի սպառ իր մէկ մոլութիւնը, զգեստնել իր ետը, չանսալ իր սիրտին չար գրգռումներուն: Ահա այս ամէնը բարին կը զօրացնեն մեր մէջ, տկարացնելով չարին ազդումները. ճշմարտութեան սէրը կ'ամրացնեն մեր մէջ, խելով չարութեան որոմները և սուտին մոլորանքը: Նաև այս կերպով օգտակար կը հանդիսանանք մենք ալ ուրիշներուն՝ մեր փորձութիւններէն քաղուած փորձառութիւններով, և կարող կ'ըլլանք զանոնք զգուշացնելու թիւր ճամբաներէ, եւ առաջնորդելու կեանքի դիւր ուղիներուն: Բայց, եթէ հակառակը պատահի, այսինքն պարտուինք մեր փոր-

ձութեանց մէջ, կը խրատուինք թէ ի՞նչ ընթացք բռնելու ենք դիմադրելու համար այնպիսի փորձութեան մը, եթէ դարձեալ հանդիպինք անոր: Փորձութենէ քաղուած դաս մը բնաւ չի կորսուիր:

Դ. — Թէ ինչո՞ւ կ'արդարանայ փորձութիւններու դէմ աղօթելը:

«Եւ մի տանիր զմեզ ի փորձութիւն» աղօթելը կ'արդարանայ, որովհետեւ՝ այսպէս աղօթելով, թոյլատրելի, ուղիղ եւ համեստ ինքնազտահոլութիւն մը կը մշակուի մեր մէջ: Եթէ մեր փրկութեան գործը մեր ձեռքերուն միայն յանձնուէր, եթէ Աստուծոյ Հոգին չհասնէր մեր տկարութեանց մէջ, շատ աւաղելի, շատ եղկելի պիտի ըլլար մեր վիճակը: Որովհետեւ ի՞նչ ունինք որուն վրայ պարծենալ և յոխորտալ բանաւոր ըլլար մեզի համար: Ի՞նչ իրական արժանիք ունինք, ի՞նչ արդարութիւն ունինք, և ի՞նչ անվրիպելի միջոցներ՝ դիմադրելու համար փորձութեանց, անոնց բազմազոյն և այլաձև պէսպիսութեանց մէջ: Որովհետեւ, փորձող իրրև փորձիչ չի ներկայանար մեզ, այլ՝ իրրև բարեկամ, ո՛չ ալ մեր փորձութեան առարկան իրրև չար կը ներկայացնէ մեզ, այլ՝ իրրև բարի ու օգտակար. այո՛, բարիին արտաքին ծածկոյթովը կը գոցէ ինչ որ չար է ներքնապէս և այնպէս կը մատուցանէ մեզ: Արդեօք մեր կարճատես աչքերը յաճախ պիտի կրնա՞ն տեսնել, թէ ի՞նչ կայ պահուած բարիի այդ ծածկոյթին տակ. — ո՛չ երբեք: Ուրեմն, ո՞րչափ համեստ եւ հեղահոգի աղօթելու ենք «Եւ մի տանիր զմեզ ի փորձութիւն»: Թէև, ինչպէս որ ըսինք, Աստուած հեղինակը չէ փորձութեան, բայց իր նախախնամութիւնը կը տնօրինէ մեր կեանքերուն բոլոր դէպքերը, անոր համար այս աղօթքով, առանց ինքնազտահոլութեան, կ'աղօթենք Անոր՝ որ փորձութիւններ չդնէ մեր կեանքի ճամբաներուն վրայ: Նոյն ատեն, կը հաւատանք թէ Աստուած անյիշաչար է և յաւիտենապէս կը մոռնայ ապաշխարողին մեղքերը: Եւ քանի որ նախորդ ներդրութեան հայցուածով ներել խոստացած ենք մեր ընկերներուն, և Աստուածային ներողութիւնն ալ խնդրած՝ մեր մեղքերուն համար, ու նաև ուխտած ենք բարի

կեանք մը ապրելու, Անոր շնորհացը պէտք ունինք կեանքի այս անտեղիտալի պայքարը մղելու համար: Ու այս պէտք է ընենք խոնարհութեան ոգիով: Թէ և փորձութիւններու ազդեցութեան տակ մեր բուն հաւատքը երեւան կ'ենէ, բայց, դարձեալ խոնարհաբար խնդրել պէտք ենք, որ Աստուած մեր կարողութենէն և հասողութենէն վեր փորձութիւններ չդրկէ մեզ: Ահա այս խոնարհ անինքնազատահ ոգին մշակելու համար էական պէտք մը դարձած է մեր հոգիներուն համար աղօթել: «Եւ մի տանիր զմեզ ի փորձութիւն»:

Փորձութիւններու դէմ աղօթելը կ'արդարանայ, որովհետեւ այս աղօթքին ոգին կը զսպէ զմեզ փորձութեանց դէմ դիմազրաւ երթալէ: Բայց, այս ոգին կը պակսի անոնց մէջ՝ որ շատ կ'աճապարեն հարստանալու: Առաքեալը երբ առ Տիմոթէոս գրած իր Թուղթին մէջ կը պատուիրէ բաւականացող և չափաւոր ըլլալ, կ'ըսէ. «Իսկ որք կամինն մեծանալ՝ անկանին ի փորձութիւն և յորդգայթ, և ի բազում ցանկութիւնս անմիտս և փնտաւարս, որք ընկղմեն զմարգիկ ի սատակումն և ի կորուստ» (Ա. Տիմ. Զ. 9): Այս ընչասիրութեան կիրքը, ինչպէս նաեւ շատ մը ուրիշ կիրքեր փորձութիւններու կը մղեն զմեզ, Հարստութեան կիրքն է որ մարդիկ կը մղէ ապօրէն շահարկութեանց, բախտախաղի և արագ հարստանալու ուրիշ զանազան միջոցներու: Հարստութիւնը ըստ ինքեան փնտաւար չէ բնաւ, բայց, հարստանալու համար փորձութեանց դիմազրաւ երթալ, և անոնց աւերիչ հոսանքին առջեւէն խոյս չտալ, ահա ինչ որ փնտաւար է ու կորստաբեր: Ուրեմն, ի՞նչ ունինք մեր այս տիրող կիրքին և ուրիշ կիրքերուն տիրապետութենէն ազատելու և փորձութեանց դէմ անխոհմտաբար չճակատելու համար, եթէ ոչ կրկնել այս աղօթքը՝ «Եւ մի տանիր զմեզ ի փորձութիւն»:

ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 16)

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Նախընթաց գլուխին մէջ յիշատակուած բոլոր հակափաստերը անմահութեան զաղափարը նուազ ըմբռնելի և կասկածելի ընող՝ կը մնան անզօր: Մտքին և ուղեղին միջև այդպիսի յարաբերութեան մը աներեւակայելի բնոյթը կը ստիպէ զիրենք ուրանալու անոր կարելիութիւնը: Ընդունինք որ, իբրեւ տեսական նիւթ մը, զիտութիւնը երբեք չէ ապացուցած, և պարագային բնոյթին մէջ երբեք չի կրնար ապացուցանել, անլուծելի կապակցութիւնը մարմինն և եսին միջեւ, տակաւին այն կապերը որոնք կը կապեն երկուքը այնչափ ակներեւօրէն, սերտ են, որ ոչ ոք կրնայ զլուրաւ երեւակայել զանոնք իրարմէ բացուած: Մարմինն էն զատուած ես մը աներեւակայելի բան մըն է: Թէ ինչ պիտի ըլլայի առանց ըմբռնումի գործիքներու և ջգային կազմակերպութեան, կարողութենէն վեր է հասկընալ, և ինչ որ աներեւակայելի է զգուար կրնայ հաւատացուիլ: Բայց եթէ անհատականութեան իբրեւ գործիքը յղացուած ուղեղը առեղծուած մըն է, ի՞նչ է ուղեղին խորհրդաւորութիւնը, երեւակայուած իբրեւ ստեղծողը անհատականութեան: Այս է երկընտրանքը: Կամ միտքը կը գործածէ ուղեղը կամ անկէ կ'արտադրուի: Եթէ մեր ֆիզիքական կազմուածքը չէ այն գործիքը որուն վրայ կը խաղանք, մեր ֆիզիքական կազմուածքը նախապատճառ կամ հեղինակ է, և մենք արարածներ ենք զորս չիտողը ուղեղն է: Եթէ, հետեւաբար, գորշ նիւթը իբր խորհելու միջոց մը գործածող միտք մը երեւակայելու զգուարութիւնը անյաղթելի կը թուի, լաւ է երկուքէն մէկուն ընտրութեան նայիլ, և տեսնել զաղտնիքը զոր անհրաժեշտօրէն կը նախադասենք երբ մենք, ուրանալով որ անհատականութիւնը կը գործածէ մարմինը, ատով կը հաստատենք թէ մարմինը կ'արտադրէ անհատականութիւնը: Ո՞րչափ նուազ խորհրդաւոր է միտք ստեղծող գորշ նիւթը, քան որչափ է միտքը որ գործիք մը կ'ընէ գորշ նիւթը: Ուղեղին բլթակը որուն կ'ընկերանայ մտածումի պաշտօնը կազմուած է որոշ թիւով ֆիզիքական բջիջներէ, հաղորդակ-

ցութեան անթիւ ջղային արահետներով ցանցակերպ։ Խնչպէս այս բջիջները կրնան երեւակայութիւն իբրեւ միաբանող, գրելու համար «Համէթ»ը կամ խմբագրելու համար Պէթհոզէնի հատանուագները։ Իւրաքանչիւր բջիջ մտաւոր կերպարանք մը ունի։ Եթէ այո՛, ինչպէս կրնայ հաղորդել իր մտաւոր զօրութիւնը, և այնպէս կարգադրել իր դրացիներուն հետ անոնց զօրութիւններուն նպաստելու որ ամէնքը միասին արտադրեն Ազատագրութեան Յայտարարութիւն մը կամ որոշում մը մենեւիտ Գողգոթայի վրայ յաւէտ քան ըլլալ անճամբիտ։ Ասիկա անհասկնալի է։ Ուղեղը չէ իբրեւ ամբողջ մը որ ընկերացած է մտածումին, մասնաւոր բլթակ մըն է ան ուղեղին մէկ կիսագունտին մէջ, և որովհետեւ այդ բլթակը բաղկացած է զատորոշելի բլիջներէ, բլթակին պաշտօնը պէտք է ըլլայ մասերուն պաշտօններէն կազմուած գումար մը։ Ուրեմն, վերջին վերլուծումին մէջ, մենք ունինք մէկ հատիկ բլիջ մը, որ կը պարունակէ անհունորէն փոքր և նուրբ նիւթ մը, և այս բլիջին և իրեն նման ուրիշ բլիջներու ֆիզիքական թըրթրուցման մէջ կը գտնուի այն զօրութիւնը որ գրած է մեր ամէն գրականութիւնը, ձեռք ձգած մեր ամէն ծանօթութիւնը, կազմած ամէն երաժշտութիւնը, երգած մեր ամէն իտէալները, և շահած մեր ամբողջ հոգեւոր նկարագիրը։ Ո՛րչափ անհաւատալի առեղծուած մըն է աս։

Բաւական տարօրինակ է որ մարդ չինէ ջութակ մը և անոր վրայ նուագէ, բայց թէ ջութակ մը դիպուածաւ ինքզինքը պիտի չինէ, իր մասնիկները կազմակերպէ, իր մարմինը ձեւէ և պրկէ իր լարերը, և յետոյ առանց մարդու նուագէ ինք իր վրայ Եօաքիմի «Հունգարական Քօնչէթօն» — մարդ մը ինչպէս ընելու է որ ասիկա բանաւոր թուի։ Ծիշտ այդպիսի աներեւակայելի բանի մը պէտք է հաւատայ մարդ, որ կը պնդէ թէ ուղեղը կը ստեղծէ միտքը։ Նիւթապաշտութեան այս պնդումը անհաւատալի առեղծուած մըն է։ «Շարժուն տիեզերական եթեր» մը ինչպէս կը կոչէ զայն Հեքել, որ կրնայ կազմակերպուիլ մայրերուն և երաժշտութեան և խաղի մէջ գտնուող տղայոց խնդուքին մէջ, «շարժական տիեզերական եթեր» մը որ կրնայ

հանգարտիլ Եօաքիմի և Յիսուսի և Լիվընկըթընի և Յիլիփս Պրուքսի մէջ, «շարժուն տիեզերական եթեր» մը որ կրնայ կազմակերպուիլ Դաւիթի սաղմոսներուն և Շէյքսպիրի տռամներուն մէջ, Մակնա Բաութասի և Անկախութեան Յայտարարութեան մէջ, մարդ իմացական ինչ մարմնամարդ կատարելու է այդպիսի եղանակ մը կարծելի ընելու համար։ Եւ անհատականութեան այս նիւթապաշտական բացատրութիւնը ոչ մէկ տեղ այնչափ անհասկնալի կ'երևի որչափ երբ Հեքելի եթերին նման տարտամ ընդհանրացումներէ կ'առաջնորդուի այն պարզ հաստատական խօսքին թէ տեսանելի, կշռելի, գորշ հիւսուածք մը իր փոքրիկ բլիջներուն հետ վաղանցուկ ստեղծողն է ցեղին ամէն նկարագրին և իմացականութեան։ Եթէ մարդ կը փափաքի ջնջել խորհրդաւոր գաղտնիքը գէշ կ'ընէ ուրանալով թէ միտքը կը գործածէ ուղեղը, որպէսզի կարենայ հաստատել թէ ուղեղը կը ստեղծէ միտքը։

Արդարեւ, հետեւանքները այն խօսքին թէ մարմինը, թէպէտեւ գեղեցիկ կազմակերպուած, անհատականութեան արտադրիչն է, շատ աւելի լայն են քան բաղաւորաբար աննշան խնդիրը խորհուրդին։ Ամէն ֆիզիքական բան կը ձգտի գործել նուազագոյն ճիգի ճամբու երկայնքին։ Աշխարհի մը մէջ, հետեւաբար, ուր միտքը արարածն է ջղային կազմակերպութեան, երբ մարդ մը կը հաստատէ տիեզերական ճամբարութիւն մը, ինչպէս այն թէ երկու կէտերու միջեւ ամենակարճ միջոցը զանոնք միացնող ուղիդ գիծ մըն է, ասիկա չըսեր ասիկա որովհետեւ ճամբարիտ է, այլ որովհետեւ իր ուղեղին հիւլէները միշտ կը գտնեն որ նուազագոյն զիմադրութեան ճամբան զիրենք կ'առաջնորդէ գործել կամ բանիլ գէպի այդպիսի հաստատում մը։ Եթէ ճշմարտութիւնը այսպէս ուղեղին մէջ նուազագոյն զիմադրութեան ֆիզիքական ճամբուն մէկ նիւթն է, մարդ զիւրաւ կրնայ հասկնալ սնանկացած դատողութիւնը մարդուն, որուն մասին Թոմաս Մաքօլէյ, անգլիացի այդ պատմաբան և պետական մարդը կը խօսի, որ հակամէտ էր խորհելու թէ զուգահեռական գիծերը երբեք իւրարու պիտի չհանդիպին (= զիրար պիտի չկտրեն), բայց որ պիտի չուզէր վարդապետական (= վճռական) ըլլալ այս մասին։

Մարդ կրնայ անշուշտ առկախ ձգել իր դատողութիւնը ամէն առածի վրայ, եթէ առածները պարզապէս ջղային հոսուձներ են նուազագոյն ճիշդի սահմաններու երկայնքին: Այս անիմանալի առեղծուածը կ'ընդգրկմանայ մեզի աշխարհի մը մէջ ուր միտքը շինուած է ուղեղէն, թէ ամէն ով որ կրնայ մտածել ունէ կերպով, հաւատայ թէ երեք անգամ երեք ինը կ'ընէ: Ի՞նչպէս պատահեցաւ տիեզերքի մը մէջ ուր ոչ ոք խորհեցաւ երեք այս ճշմարտութիւնը մինչեւ որ մարդ մտածեց զայն, թէ մարդկային ուղեղին նիւթական գոյացութիւնը ինքզինքը այնպէս կազմակերպած է որ միշտ կը գտնէ այս եզրակացութեան առաջնորդող նուազագոյն զիմադրութեան ճամբան: Որովհետեւ այդպիսի աշխարհի մը մէջ, ամէն ճշմարտութիւն, ինչպէս նաեւ ամէն գեղեցկութիւն ու բարութիւն, կը վերածուի ուղեղի արահաններու և բջիջային պաշտօններու հարցի մը: Երբ Հայտըն (Ֆրանսուա Ժօզէֆ, գերման երաժշտագէտ, հեղինակ համերգներու և հոգեւոր երգերու, 1732—1809) խմբագրեց «Արարչագործութիւնը» ըսելով, «Ոչ թէ ինձմէ, այլ վերէն ուրիշ ամէն բան եկած է», սխալած է իր ներշնչումի աղբիւրին մասին, որովհետեւ իրողութիւնն այն եղած է որ իր գորշ նիւթը պարզապէս գործադրի է եղեր ջլախտ մը ուղեղին մէջ նուազագոյն զիմադրութեան զիծերուն երկայնքին, երբ Ծօհն նաքիէ (Սկովտացի ուսուցագէտ որուն կը պարտինք լոկարիթմներուն գիւտը (1550—1617) գտաւ լոկարիթմներուն եղանակը, պատճառն այն է որ իր ուղեղին անսովոր կերպով թեթեւաշարժ բջիջները կատարած էին բարեբախտ շարժում մը որով հասած էին չնախատեսուած արդիւնքի մը, և երբ Լաթիմըր (Ուօրսէսթըրի եպիսկոպոս, Անգլիոյ մէջ բողոքականութեան հիմնադիրներէն մին, ողջ այրուած 1555ին), Օքսֆորտի հրապարակին վրայ այրուելով իր մարտիրոսուող ընկերոջ կ'ըսէր «Զօրացէք, Մասթըր Րիտլէյ, և մարդը ներկայացուցէք: Մենք Աստուծոյ շնորհիւ այսօր Անգլիոյ մէջ այնպիսի լոյս մը պիտի վառենք որ վստահ եմ թէ բնաւ պիտի չմարեն», պատճառն այն էր որ իր Պոքսային ոլորտքին մէջ հիւլէները երջանիկ միաբանութեամբ մը յաջողած էին ծակել իրենց հոգեբանական գիրքերը և արտադրել հերոսական բառեր: Թերեւս ամենէն տարօրինակը, նոյնինքն

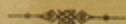
անմահութեան յոյսը, որ մարդոց երգելով մեռնիլ տուած է, որ ներշնչած է քերթուածներ ինչպէս «Մեմոարմին մէջ» և Բրիսթէնտմի արեւելեան շարականներուն և սաղմոսասացութիւններուն նման երաժշտութիւն, և որ անթիւ, անհամար խոնարհ մարդոց հասարակ չարարանքին մէջ զուարթութիւն և քաջութիւն դրած է, խորքին մէջ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ պայթում մը զրգուելի ջղային բջիջներու: Մարդկութեան գեղեցկութեան, գիտութեան, բարութեան և հաւատքի այս մեկնաբանութիւնը կարելի չէ հերքել: Ինչպէս Բօլսէն կ'ըսէ, «Այն նախադասութիւնը թէ մտածումները իրականութեան մէջ ուրիշ բան չեն եթէ ոչ շարժումներ ուղեղին մէջ, թէ զգացումները ուրիշ բան չեն եթէ ոչ մարմնական կերպեր արեան անօթները շարժող ջիւղերու գրութեան մէջ, բացարձակապէս անհերքելի է, ոչ թէ որովհետեւ ճշմարիտ է, այլ որովհետեւ անիմաստ է: Անհեթեթ ճշմարտութեան հետ հասարակաց սա առաւելութիւնն ունի որ ան չի կրնար հերքուիլ: Ինչ որ ալ լլայ, հին առակը ձուկին թէ տապակէն ցատկեց կրակին մէջ, որովհետեւ տապակը տաք չէր, ազնիւ մէկ նմանութիւնն է վիճակին այն մարդուն որ կը լքէ անմահութեան հաւատքը և կ'ընդունի անոր երկընտրանքը, որովհետեւ անմահութիւնը խորհրդաւոր է: Կը յիշուի խորհուրդէն փախչելու այս կատաղի փորձին մէջ, Ժօրժ Սանի նկարագրէն կոիպույլը, «որ ինքզինքը նետեց գետին մէջ անձրեւին մօտենալուն, վախնալով որ կը թրջուի»:

Երբ այսպէս մարդ քննէ անձնապէս յաւերժութեան հաւատքին մասին ամէն տեսակ առարկութիւնները, զանոնք յայտնապէս տարհամոզիչ կը գտնէ: Յորչափ խնդիրը կը վերաբերի բանի մը զոր գիտութիւնը գտած է, անմահութիւնը այնչափ կարելի է որչափ կարեւոր: Անոր ճշմարտութեան ապահովութիւնը պարտի հանգչիլ նկատողութիւններու վրայ որոնք կ'անցնին գիտական խուզարկութեան սահմանները, բայց երբ մարդկային կեանքի մը հոսանքը մեծ կորութիւնը կը մտցնէ իր գետափներուն մէջ զորս մահ կը կոչենք, և տեսողութեան սահմանները կ'անցնի, չկայ մարդուն ծանօթ իրողութիւն մը որ ժխտէ մեր իրաւունքը փնտռելու այն յաւելուածական պատճառները որոնք կրնան մեզ ապահովել թէ հոսանքը կը շարունակուի:

(Շարունակելի)

X

Ե Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

Անուես օր մը, անուես տեղ մը դասասանի պիս' կանչես,
Որու որ շաւ տըսեր ես Տէր, շաւ ալ պիտի պահանջես,
Ով ընտրեւ ես քու սուրբ գործիդ, պիտի սիրես ու սանջես:

Որքան չարիք եմ տեսեր ներքեւը սա արեւուն,
Նաեւ որքան, որքան սէր մարդերէ, մօտ կամ հեռուն.
Չարիքն ա՛լ ես չեմ յիշեր, սիրով հոգիս է բեղուն:

Անուես շուտ կամ ուշ Մարդը պիտի գայ,
Մարդը սրտով լայն ու մըտով հըսկայ,
Այժմէն ուրեմն Մահը թող սոսկայ:

Կ'ուզեմ մեծնալ, ըլլալ արի եւ իմաստուն,
Չեզի իսկալ կուսամ ահա սէրը Մարդուն,
Միակ համբան մեզի ամուր մեր Աստուծոյն:

Փետրուար 1951

Կ'ըսեմ ա՛լ երբեք մայր հողին փարիմ,
Ինչո՛ւ մահուան դէմ իզուր մամառիմ.
Վախնամ տատակներս ցաւէն գալարին:

Յուլիս 1949

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ԵՂԻՇԷ

ԵԻ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ

Ա. ՄԱՍ

ԽՈՐԵՆԱՅԻ ԵՒ Հ. ԱԿԻՆԵԱՆ

14

Ահ, բայց բազմամուտ Հայրը հնա-
րամիտ է։ Ան իր վերլուծական քեֆնիքը
այդպէս կատարելագործեր է, որ ոչ մէկ
խոչընդոտ ի զօրու է զինք շուարեցնելու։
Եւ այդ միեւնոյնն է Խորենացիի պարագա-
յին ալ, Եղիշէի մասին ալ, և ո՞վ զիտէ
թերեւս վաղը Փաւստոս, Ագաթանգեղոս,
Կորիւն եւս ենթարկուին նման վերլուծու-
թեան։ Այս քեֆնիքի հիմնական սկզբունք-
ները հազիւ քանի մը հատ են և խրթին
բան մըն ալ չունին։

Այսպէս Հ. Ակինեան նախ ենթադրու-
թիւն մը կ'ընէ պատմագրի մը կամ իր
Պատմութեան մասին։ Այս ենթադրութիւնը
երբեմն իր մտքին մէջ կը ծագի, ինչպէս
Եղիշէի պարագային. երբեմն ուրիշի մը
գրութիւնը կարդալուն անոր պզտիկ մէկ
դիտողութիւնը տուն կուտայ իր ենթա-
դրութեան։ Ինչպէս Խորենացիի և Ղեւոնդի
միեւնոյն անձ ըլլալու ենթադրութիւնը,
Գր. Խալաթեանցի Խորենացին Ղեւոնդէն
բանագողութիւններ ըրած ըլլալու յայտա-
բարութենէն։

Անգամ մը որ Հ. Ակինեան բոլորովին
նորօրինակ ենթադրութիւն մը որդեգրէ
մատենագրի մը մասին, յաջորդ քայլն է
սոյն հեղինակի գրութեանց մէջ փնտռել իր
ենթադրութեան յարմարելիք նախադասու-
թիւն կամ բառեր, և գտնելուն — միշտ
դիւրին է գտնել — գործածել զայն չափա-
զանցեալ եռանդով։ Իսկ անյարմար տեղե-
րը, որոնք հակառակ են իր ենթադրութեան,
դէ՛հ, կիրարկէ քեֆնիքի երկրորդ և վերջին
քայլը. կեղծարար մը հեղինակի մահէն
վերջ կը ներմուծէ սոյն մասերը։

Այս քեֆնիքը անպարտելի է։ Կրնաս
ատով ու է մատենագրի գլխին գուլպայ
հիւսել և այդ համեստ գլուխը Աւետարանի
տակ դնել։ Այդպէս Խորենացի, այդպէս
Եղիշէ, և եթէ ժամանակը ըլլայ միւս հայ
դասականները։

Ողբի մէջ քու և Օրմանեանի նկատած
բացորոշ ցուցմունքնե՞ր կան։ Հ. Ակինեանը
չէ որ պիտի ընկրկի։ Ահա պատասխանը.
«Ողբս ունի իր մէջ անհարազատ տարրներ,
որոնք մուծուած են հոն օտար ձեռքէ...
ներմուծութիւնը կատարուած է Խորենացի
Գ. 62 գլխոյն աղբեցութեան տակ, Ողբին
և Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան մէջ
կամուրջ մը ձգելու նպատակաւ» (179)։

Տրամաբանօրէն պիտի ըսես թէ, չատ-
լաւ, եթէ Ողբի մէջ անհարազատ տարր
ներմուծուեր է որպէս Խորենացիի վերո-
յիշեալ գլխուն պատմած դէպքերը ցուցնէ
և ընթերցողին ցոյց տայ որ սոյն դէպքերը
կ'ողբայ, ուրեմն անհարազատ տարրը Ղե-
ւոնդի գրածը չէ, և անհարազատութիւնը
ապացուցուելէ վերջ դուրս պէտք է նետ-
ուի, որպէսզի Ղեւոնդի գրածը գտնենք։

Հ. Ակինեան ոչ թէ դուրս չի նետեր,
այլ անհարազատ ներմուծում է ըսելէ
վերջ, զայն Ղեւոնդի իսկական գրածը հա-
մարելով Ղեւոնդի ժամանակակից Սիոն եւ
անոր յաջորդ Յսայի կաթողիկոսները կը
նկատէ Ողբի Հովիւ և Հովուակիցը, իմա՛ն
Խորենացիի Սահակը և Մեսրոպը։ Հ. Ա-
կինեան այս ոլոր մոլոր մեթոտը կիրա-
րելու մէջ անհեթեթ բան մը չի տեսներ,
և այդ աւելի մեծ թափով կը գործածէ Եղի-
շէի մասին կատարած մարդանքներու մէջ։

15

Հ. Ակինեանի քեֆնիքին ուրիշ մէկ ընդ-
հանրական զիծն ալ է իր «Ինծի կ'երեւայ
թէ», կամ «հաւանօրէն» ըսածները շու-
տով իր մտքին մէջ արդէն համոզում կը
գտնան և ըստ այնմ վճիռ կայացնելու
չի տատամար։

Որովհետեւ կանխակալ ենթադրութիւն
մըն է որ պիտի ապացուցանէ, երբեմն յա-
խուռն գաղափար մը կը յայտնէ առանց
փաստարկութեան և կ'ուզէ որ «զոր ինչ
ասացի ասացի» ընդունուի որպէս իրողու-
թիւն։

Եթէ Խորենացիի և Ղեւոնդի միենոյն անձ ըլլալը ապացուցանելու իր մտասեւեռումին մէջ կ'ըսէ թէ «միևնոյն զրփերն են երկուքի ձեռքն ալ ընթերցանութեան առարկայ» (186) բացատրութիւն չի տար թէ ինչպէս Խորենացի իր զրփին մէջ քանի մը տասնեակ մատենագիրներու անուն կը յիշէ, որոնց զրփերը ուսումնասիրած է, ինչպէս, Աբիւղինոս, Բերոսոս, Կեփաղիոն, Սիրիլլա, Եպիփան Կիպրացի, Ուրմպիոդոս, Ափրիկանոս, Հիւպոդիտա, Բարսեմա, Մար Աբաս Կատինա, Մանեթոս, Պոլիկրատէս, Եւագարոս, Կամադրոս, Փլիդոնիոս, Արեստոն Փեղղացի, Բարդաճան, Պաղիփատոս, Պորփիր, Փիլիմոն, և այլն:

Երբ Ղեւոնդի կեանքի մասին բան չենք գիտեր, և իր զրփին մէջն ալ վերոյիշեալ անուններէն յիշատակութիւն չկայ, ինչպէս պիտի կրնանք ըսել թէ Խորենացիի ծանօթ հեղինակները իրեն ալ ծանօթ են:

Ոչ ալ կը բացատրէ Խորենացիի շեշտուած Հելլենապաշտութիւնը: Արդեօք, ըստ իրեն, Ղեւոնդ-Խորենացիին միտքը ե՞րբ հրգեհունեցաւ Հելլէն մշակոյթի կրակով, Կ'երեւի հարիւր տարեկանէն վերջ երբ Ղեւոնդ մէկդի գրաւ իւր «համեստ և անփառասէր» (Հ. Ակինեանի բառերը) յատկութիւնը և Հայոց Պատմութիւն գրելու համար բոլորովին նոր անձ մը դարձաւ:

Իւր զրփի էջ 289ին Հ. Ակինեանի հետեւեալ եզրակացութիւնը կարդալով կը փորձուինք հարցնել թէ արդեօք այդ գրի առնուած է ուրիշ բանասէրներ ղդադրողութեան համար, եթէ ոչ 289 էջերու տքնաջան աշխատանքէն վերջ խոնջած մտքի բոցէական և կամայական մէկ արտայայտութիւնը:

«Բայց «Մովսէս» անունը կարող է նկատուիլ կեղծիք, վասնզի կեղծուած է անոր ժամանակն ալ, գրութեան ձեւն ալ, ժամանակակից մը թ. դարու առաջին տասնեակին պիտի չհամարձակէր սեպհական անուամբ լոյս ընծայել պատմութիւն մը, ուր ինքզինքը կը կեղծէր աշակերտ Սահակի և Մաշտոցի: Եւ որովհետեւ «Մովսէս» իր գրութեան մէջ նախնաբար գիտում չէ ունեցած կեղծելու իր ժամանակը, պիտի ենթադրենք թէ կեղծողը երկրորդ զրիչ մըն է, որ հեղինակին մահուանէն ետքը հաւատալի և հեղինակաւոր ընծայելու համար անոր խօսքերը, կարեւոր տեսած է

կեղծել ժամանակն ալ, անունն ալ, այս ճանապարհով հայոց հնագրական պատմութիւնը իբրեւ նորագիւտ աշխատութիւն պիտի գտնէր ընդունելութիւն և պիտի առթէր հետաքրքրութիւն և սքանչանք» (289):

Օ՜ Հայր Ակինեան, արդեօք մտքիդ աչքերուն առջեւ բերի՞ր այն պատկերը, որ այս տողերդ կը թելադրեն: Եւ կ'ուզե՞ս որ մենք ալ ընդունինք զայն:

Պահ մը դիտենք պատկերը:

Ահա ձերունազարդ Ղեւոնդ, Բագրատունիներու խնկարկու և կապարճակիր, որ տարիներ առաջ Ծապուն իշխան Բագրատունիէն հրահանգ ստացած էր Արարական լուծի ենթակայ Հայաստանի պատմութիւնը գրելու, այժմ հրաւէր կը ստանայ ուրիշ Բագրատունի իշխանէ մը, Սահակ, գրելու հայ ժողովուրդի պատմութիւնը:

Ղեւոնդ գլուխ կը հանէ այս խնդիրքն ալ: Իւր ձեռագիրը կը մնայ Բագրատունի ընտանիքի մօտ: Ընդօրինակութիւններ կը կատարուին: Ղեւոնդ կը մեռնի: Օր մը խորամանկ ընդօրինակող մը երբ զբաղուած է Ղեւոնդի այս Հայոց Պատմութիւնը օրինակելու, անբացատրելի նենգամտութեամբ մը նոյնքան անբացատրելի զաղափար մը կը յղանայ: Ինքնիրեն կ'ըսէ, «Ղեւոնդ մեռած է. ես իր Պատմութիւնը ընդօրինակելուս իր անունը պիտի չյիշեմ: Այլ պիտի գրեմ ուրիշ անուն մը, Մովսէս Խորենացի: Աւելի յառաջ պիտի երթամ և Ղեւոնդի Պատմութեան ժամանակը պիտի կեղծեմ, իմ նորագիւտ պատմիչս, Մովսէս, Սահակի և Մեսրոպի աշակերտ պիտի ցոյց տամ: Ասոր համար պէտք եղած փոփոխութիւնները պիտի ընեմ և նոր գլուխ մ'ալ աւելցնեմ: Գիտեմ որ Ղեւոնդի պատմութեան շատ մը ձեռագիրները գոյութիւն ունին, զանոնք կարդացողներու թիւն ալ շատ է, մինչ ուրիշ գրիչներ ալ այդ ձեռագիրներէն նոր ընդօրինակումներ պիտի ընեն: Հակառակ այս իրողութեանց ես պիտի կատարեմ իմ մտադրած կեղծիքը: Զեռագիրս գաղտնի պիտի պահեմ: Ով գիտէ, ժամանակի անցքով Ղեւոնդի Պատմութեան միւս բոլոր ձեռագիրները կրնան կորսուիլ, զանոնք կարդացողներն ալ միասին, և օր մը իմս կը գտնուի, թէեւ իմ ինքնութիւնս անյայտ կը մնայ, բայց իմ հնարած Մով-

սէս խորենացին կը հռչակուի դարէ դար»:

Պաւլո՛! Բանասիրութեան աստուածները քեզի կրնան ներել, Օ՛ Հայր, ես մեղայական չեմ ներեր, և դատախազ կը կանգնիմ քեզի դէմ անոնց ատեանին այս տեսակ անհեթեթ, կամայական և բռնազրօսիկ «փաստարկութիւններ» ներկայացնելուդ համար:

Այս բառերը դառնացած սրտով կը գրեմ քանզի հայերէն Ս. Գրքէն վերջ հայ ժողովուրդի ամենաթանկագին մշակութային մէկ գործն է, որ այսպիսի թեթեւակշիռ վերաբերման կ'ենթարկուի: Քննադատական վերլուծում կը հասկնանք, բայց ոչ այն ձեւով ուր բազմահմուտ Հայրը ինքզինքը անհասկնալի կը դարձնէ:

Սակայն հետաքրքրութիւնդ լարուած ըլլալուն կը հարցնես թէ, եթէ Դեռոնդը որպէս իր կեանքի վերջին գործ Հայոց Պատմութիւնը գրած էր, ուսկի՞ց Մովսէս Խորենացիի անունը մէջտեղ եկաւ:

Ահ, չկայ դժուարութիւն, որ կասեցնէ Հ. Ակինեանի եռանդին թափը, չկայ կնճիռ, որ ան գրչի մէկ շարժումով չհարթէ: Կարծես ինքն ալ նախանձախնդիր է չլուծուած ոչ մէկ հանգոյց ձգելու, և քեզի կը պատասխանէ հետեւեալ կերպով.

«Անկատմամբ ընտրութեան անուանս՝ «Մովսէս Խորենացի», որով մկրտուած է Հայոց ծննդաբանութեան պատմիչը, պէտք է ենթադրել թէ կեղծողն աչքի առջև ունեցած է Հնդամատեանին հեղինակը՝ Մովսէս մարգարէն, որ պատմած է Իսրայէլի ժողովրդեան ծննդաբանութիւնը... Հաւանորէն նաև այս (Խորենացի) յորջորջանքի մէջ բառախաղ՝ մը թագնուած է. Խոր արմատէն ածանցուած, կամ «խորին» = իմաստուն, հմուտ... և կամ թերեւս «որ ընդ Խորս Էանց պատմութեան Հայոց» (290-91):

Սա արդէն կը մտնէ զաւեշտի սահմանները, որ կրնայ ընթերցողին ծիծաղ պատճառել, բայց պատմագրական ուսանողէ արցունք միայն պիտի խլէ:

Արտօսրի կաթիլը սրբելով եւ շունչերնիս բռնած կը մօտենանք Հ. Ակինեանի սեղանին, ուր ան մեզի պիտի խօսի եղիշէի մասին:

ՀՐԱՆԴ Ք. ԱՐՄԷՆ

(Շարունակելի՛ 5)

ՊԵՏՄԵԿԵՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ՀՌՈՄԿԼԱՅԻ ԴՂԵԱԿ

(Շար. Սիոն, Յունր. - Փետր. 1951, էջ 32)

Մեր եկեղեցական-ազգային պատմութեան մէջ մույլ էջ մը կը գրաւէ Տ. Գրիգոր Ս. Քարալիք կաթողիկոսի եղբրական մահը, իր բոլոր ցաւագին պարագաներով, իր արդիւնք ժամանակի լատինամէտ կուսակցութեան և եպիսկոպոսներու նախանձին՝ երբ Լեւոն արքայի նախաձեռնութեամբ, հազիւ քսանըջինգամեայ, կաթողիկոս կը ձեռնադրուէր Հռոմկլայի դղեակին մէջ: Պատմութիւնը որեւէ տեղեկութիւն թողած չէ Քարալիքի գործունէութեան մասին, ու բնական է հետեւեալ որ պիտի ունենար իր մէն ծրագրուած արդիւնաւոր գործունէութիւն մը, իրր կամքի տէր և խիստ աւանդապահ կաթողիկոս մը, բայց դէպքերը այլ կերպ տնօրինեցին, բաւականաւով Հայրապետանոցի սովորական գործառնութիւններով: Հակառակ անոր որ կաթողիկոսը Լեւոնի օժանդակութեամբ էր ընտրուած, բայց երկուքին յարաբերութիւնները տակաւ կը սկսին ձգտիլ, վասնզի Քարալիք, իրր Ազգային եկեղեցւոյ պաշտպան, չհաճեցաւ հետեիլ Լեւոնի և իրեն համախոհներուն զիջողական ընթացքին, և ոչ ալ յանձն առաւ հայրապետական կնիքով և ստորագրութեամբ վաւերացնել Լատին եկեղեցւոյ պետերուն և իշխաններուն հաղորդուելիք զիջողական յայտարարութիւնները (Ազգապատմութիւն, Ա. էջ 1501): Բնութեամբ հաստատամիտ, յարաբերութեամբ Արեւելեան վարդապետներու համամիտ, բնական էր որ իր դէմ պիտի հանէր իր ընտրութեան վրայ նախանձող եպիսկոպոսները, որոնք զինքը Լեւոնի առջև պիտի չարախօսէին մինչև իսկ բարոյական սայթաքումի մէջ գտնուած ըլլալու յանցանքով: Ու Գրիգոր Ապիրատ եպիսկոպոս չի խղճահարիր անձամբ Սիս երթալու և Լեւոնի ուժով՝ կաթողիկոսը գահընկէց ընե-

լու: Կաթողիկոսը դաւադրութեամբ և մինչև իսկ ճաշի սեղանին վրայ կալանաւորել տալու պաշտօնը կը ստանձնէ Սոսյ Յովհաննէս եպիսկոպոս, որուն հետեւորդները կը յարձակին վրան, կը փակեն զգեակի աշտարակներէն մէկուն մէջ, խիստ պահանջութեան մը ներքեւ: Դաւադիրները ապահով չգտնելով Հոռովկայի զգեակը, զինք կը հանեն Լեոնի առջև, որ կը հրամայէ ժամանակ մը Կոպիտառի բերդին մէջ արգելափակ պահել, մինչև որ աւարտին իր մասին կատարուելիք ձեական քննութիւնները: Բայց հարկ չի մնար նման քննութեան մը, վասնզի լուր կը հասնի Սիւս, որ կաթողիկոսը մեռած գտնուած է բերդին ըստորոտը, քարերուն վրայ: Ենթադրեալ արկածին պաշտօնական բացատրութիւնը այն էր՝ որ Հոռովկայեցիներ, չհանդարտելով իրենց առաջին ընդդիմութեան ծախսողելուն վրայ, լուր կը հասցնեն կաթողիկոսին որ եթէ յաջողի բերդէն ելլել, իրենք պատրաստ էին իրեն օգնելու և իր աթոռին վրայ կրկին հաստատելու: Կաթողիկոսը, անսալով իր համախօհներուն, իբր թէ կըտաւներէ պարան կազմած եւ զիշերանց աշտարակի պատուհանէն կախուելով, կըտաւը պատռած ու ինքն ալ ինկած ու մեռած է: Որքան որ ալ այս արկածը ծածկուած ըլլայ խորհրդաւոր քողով մը, մինչև որ նոր յիշատակարաններու յայտնութեամբ իրողութիւնը պարզուի, այսքանը ճշմարիտ է որ Քարավէժի զոհ գնաց անլուր բարուրան քննելու: Եւ որովհետեւ պաշտօնական հարցաքննութեամբ դատապարտուած չէր, յուղարկաւորութիւնը կատարուեցաւ, ինչ հակասութիւն, կաթողիկոսական շուքով ու մարմինը ամփոփուեցաւ Դրազարկի վանքը, կաթողիկոսներու դամբարանը, տարի մը միայն պաշտօնավարելէ յետոյ, 1194ին:

Լեոնի կամքով և Հոռովկայ ներկայ գտնուող եպիսկոպոսներու հաւանութեամբ Քարավէժի յաջորդ ընտրուեցաւ և օծուեցաւ Տ. Գրիգոր Զ. Ապիրաւ, 1194 տարւոյ վերջերը, երբ արդէն 72 տարեկան եղած էր: Ապիրատ իր երիտասարդութիւնը անցուցած էր զինուորական ծառայութեան մէջ, իր հօր՝ Շահան զօրավարի ձեռքին տակ. թէև շատ ուշ ձեռնադրուած էր, բայց մնաց նուիրուած եկեղեցական մը, հանգարտ և հեղահոգի բնաւորութեամբ:

Հակառակ ասոր, սակայն, Արեւելեան վարդապետներ լսելով Քարավէժի դաւադրութեամբ սպանումն ու առանց իրենց մասնակցութեան կաթողիկոս ընտրուելը Ապիրատի, կը բողոքեն եղած կարգադրութեան դէմ և նոյնիսկ ուղղելով չեղեալ համարել կատարուած ընտրութիւնը, իրենց կողմէ կաթողիկոսութեան թեկնածու կը ներկայացնեն Անիի Բարսեղ եպիսկոպոսը, իբր կիլիկեցիներէն ևս յարգուած եկեղեցական: Լեոն կատարուած իրողութիւն մը համարելով Ապիրատի ընտրութիւնը, չհնցողի դերին մէջ մնաց ու բաւականացաւ Լամբրոնացին հեռացնել պալատական խորհրդականութենէ: Արեւելեանք զոհ մնալով Լեոնի ի գործ դրած կիսամիջոցէն, Անիի արքեպիսկոպոս Բարսեղը նոյն այս 1195 տարին կաթողիկոս կը հռչակեն և անոր գլխաւորութեամբ կը սկսին վարել Արեւելեան Հայաստանի վիճակային գործերը, կերպով մը նախաքայլ առած ըլլալով Աթոռի էջմիածին փոխադրութեան, իբր արդիւնք տարիներէ ի վեր գոյութիւն ունեցող խզումի մը: Ապիրատի ընտրութեան մէջ տեսնուած կանոնական կարգ մը թեւութիւնները, բարեբախտաբար, Բարսեղի ընտրութիւնը խափանելու արգելք չեղան, այլապէս կարող էր պատահիլ որ կաթողիկոս, իշխանապետ ու եպիսկոպոսներ եկեղեցական համագումարով Բարսեղի դէմ վճիռ արձակէին, ինչպէս որ եղաւ Դաւիթ Թոռնիկեանի պարագային: Երկու կաթողիկոսներ խօհեմութիւնը ունեցան խաղաղութեամբ վարելու իրենց չըջանալի եկեղեցական գործերը, կարեւոր պարագաներու մէջ միայն իրարու հետ՝ յարաբերելով: Դրիգոր Ապիրատ կը մնար իբր Ամենայն Հայոց օրինաւոր կաթողիկոս և յաջորդ, իսկ Բարսեղ կը ճանչցուէր անոր աթոռակիցը: Ապիրատի պաշտօնավարութեան տարիներուն, Լեոն իշխանապետ կը շարունակէր հետամտիլ թագաւորական պսակումի երբ գրեթէ միաժամանակ արքայական թագնուէր կը ստանայ Գերմանիոյ և Բիւզանդիոնի կայսրերէն, Լեոնի իսկ խնդրանքով: Թէ՛ կաթողիկ Գերմանիոյ և թէ՛ յունադաւան Բիւզանդիոնի կողմէ ցոյց տրուած բարեկամական արտայայտութեան ոգին պարզ էր, որ Հայոց եկեղեցին մէկ կամ միւս կողմին յարած մնար, կողմերէն ա-

առջարկուած դաւանական ու ծիսական համաձայնութեամբ: Որչափ որ ձեռի համար ներսէս Լամբրոնացի հեռացած էր Լեոնի արքունիքէն, բայց Լեոն իր փառասէր նւագատակներուն իրագործումը ներսէսէն աւելնկալած ըլլալով 1197ին պատգամաւորութիւն մը կը զրկէր Բիւզանդիոն, Ալեքս կայսեր մօտ, զլիւսաւորութեամբ ներսէս Լամբրոնացիի, արքունի երկու պաշտօնակալներով: Կաթողիկոսը աւամայ համակերպած էր ներսէսի մեկնումին որ սակայն յուսախար պիտի վերադառնար Սիս, անձամբ հաստատելով որ յունական արքունիքն ու սինոդը իրենց արտաքին շահերը կը հետապնդեն յունագաւառութիւնը տարածելով ու իշխանութիւնին ընդարձակելով: Հազիւ տարի մը անցած, 1198ին ներսէս Արք. Լամբրոնացի 45 տարեկան հասակին, կը վախճանէր (Ազգապատմ., Ա. էջ 1540):

Գրիգոր Ապիրատ կաթողիկոսի վիճակեցաւ Լեոնի թագաւոր օծումը, Տարսնի մայր եկեղեցւոյ մէջ, 1199 Յունուար 6ին, չըջապատուած 14 եպիսկոպոսներէ, և ի ներկայութեան «զօրապետաց և զօրաց և ազգաց և ազանց» (Կիրակոս, 76): Նորած թագաւորն ու կաթողիկոսը, Տարսնի թագադրութեան ներկայ գտնուող նուիրակ կարդինալին միջոցաւ շնորհակալութեան զրեւ կը զրկեն Իննովկենտիոս Գ. պապին, յիշեցնելով միշտ միևնոյն յանկերզը, օգնութիւն խնդրելով՝ եթէ ոչ ընդարձակելու կիլիկեան թագաւորութիւնը, գէթ պաշտպանելու զայն «Բրիտտոսի թշնամիներէն»: միշտ միևնոյն ապարդիւն փորձը զրգոյի:

Ապիրատի կեանքի վերջին տարիներուն, արդէն ծերացած ու ընկճուած, լսեց Լեոն արքայի թշնամութիւնը իր քեռորդի Լամբրոնի Հեթում իշխանի դէմ, ջանաց ի զուր միջնորդել երբ Հեթում կրկին բանտարկուեցաւ, այս անգամ աւելի խիստ հսկողութեամբ: Եւ որպէսզի իր հրաժարման մասին Լեոնը վստահեցնէ, կրօնաւորեցաւ և Հեղի անունը ստացաւ: Կաթողիկոսը, հակառակ իր հիւանդագին վիճակին, անձամբ Սիս դնաց քեռորդուն ազատութիւնը խնդրելու Լեոնէ, և հազիւ յաջողեցաւ Հեղի վերակոչուած Հեթումին եկեղեցական աստիճան տալ, միաբանակցելով Դրազարկի վանքին, որուն քիչ յետոյ

վանահայր պիտի կարգուէր, փոխադարձ ներողամտութեամբ: Հեթում իշխանի ազատութեան միջնորդութեան համար Սիս եկող կաթողիկոսը քիչ յետոյ հոն կը վախճանէր, 84րդ տարիքին, 1203 թուին, ու կը թաղուէր Արքակաղին վանքին մէջ:

Կիլիկիոյ առաջին թագադիր արքայի կամքով և իր ծերացած տարիքին կաթողիկոս ընտրուած Ապիրատ շատ բնական էր որ ազդեցութեանը տակ պիտի մնար թագաւորին եւ ասոր խորհրդական ներսէս Լամբրոնացիին, երկուքն ալ ջերմ կուսակիցներ Արեւմուտքի հետ յարաբերութեանց, իր մեղմ եւ վարանոտ բնաւորութեամբ, անուղղակի կերպով թոյլ տալով որ իր օրով աւելի աճին ու զօրանան Արեւմուտքի հետ պաշտօնական յարաբերութիւնները: Ասոնց դէմ սակայն, Ապիրատի կաթողիկոսութիւնը մեր ազգային-եկեղեցական պատմութեան մէջ յաւէտ նշանակելի պիտի մնայ իր օրով կատարուած մեծ գործողութեան մը պատճառով, իրեն վիճակած ըլլալով իշխանապետ Լեոնը Հայոց թագաւոր պսակելը, «Ասոյ Մաշտոց»ին մէջ արձանագրուած թագաւորական օժման չքեղ արարողութեամբ: Գրիգոր Պահլաւունի Ապիրատ կաթողիկոսէն զբական ու է վաստակ հասած չէ մեզի:

Քարաւէժի և Ապիրատի ընտրութիւնները զրեթէ իր արքայական հեղինակութեամբ ապահովող Լեոն, Ապիրատի յաջորդին ընտրութիւնն ալ նոյնպէս իրմով կ'իրագործուէր, երբ Անտիոք երթալէն առաջ կ'ուզէր զբաղիլ կաթողիկոսական ընտրութեամբ: Պահլաւունիներ, ամբողջ մէկ ու կէս դար իշխանութիւն վարելէ յետոյ, Ապիրատի յաջորդ Պահլաւունի եպիսկոպոս մը չկար, ու Ասոյ Յովհաննէս աբեպիսկոպոս կը ներկայանար իբր յարմարագոյն թեկնածու, որ տոհմային իրաւունք մըն ալ կրնար առաջարկել, վասնզի «էր ազգաւ Հեթմի, որդի Կոստանդեայ, որդւոյ Օշին», որ է Օշին Գանձակեցիի թոռը, Լամբրոնացւոց ազգատոհմէն՝ որ Պահլաւունեաց հետ խնամութեամբ կրնար նոյն ազգատոհմին ժառանգութիւնը պահել (Ազգապատմ., Ա. էջ 1559): Ասոնցմէ դուրս՝ Յովհաննէս ընտանի էր Լեոն թագաւորին և դիւրութեամբ Աթոռ բարձրացաւ, պատմութեան մէջ ծանօթ Մեծաբարոյ մակդիրով: Յովհաննէս Զ.

Ստեղծի զլիսաւոր կենսագիրը Սմբատ պատմիչն է որ Յովհաննէսի կուտայ երեւութապէս զարտուղի նկարագիր մը, մէկ կողմէ իմաստուն և առատ և սեղանով արքայակերպ, և միւս կողմէ խոնարհ սրտիւ և նենգաւոր, անձամբ անպաճոյճ, բայց իբր հոգեւորական՝ անփոյթ, ևն։ Սամուէլ պատմիչ Յովհաննէսի կուտայ արքայական կերպարան, առատասիրտ և ողորմած, հեզ և խոնարհամիտ։ Ամէն պարագայի մէջ, տըրուած նկարագիրներէն կը պարզուի որ Յովհաննէս կաթողիկոս ի զուր չէ առած «Մեծաբարոյ» մակդիրը, իբր կարող, ճարտար և ուսեալ հոգեւորական, իր անձնական կենցաղին մէջ՝ պարզ, բայց պաշտօնական ընդունելութիւններու պահուն՝ հիւրասէր և կենցաղագէտ, ճոխութիւն ցուցնելու մէջ ճարտար և վեհանձն։ Իբր լրացուցիչ Յովհաննէսի նկարագրին, պիտի տեսնենք իր կարգին որ չէ կրցած լայն չափով դուրս մնալ ժամանակի պահանջներէն, բայց խոհամութեամբ զիտցած է պահել Հայց. Եկեղեցւոյ հնաւանդ սովորութիւնները։ Իր զլիսաւոր կենսագիրը՝ Սմբատ՝ կը պատմէ Մեծաբարոյի բաւական յանգուզն արարքը որով Հռոմկալի Սայր Եկեղեցւոյ և թերեւս զղեակի դուրսի եկեղեցիները իրենց կարեւոր զարդերէն զրեթէ մերկացուցած է։ Այս մասին գրութեանս առաջին էջերուն մէջ (Սիւն, 1949, Հօկտ. էջ 274-5) ընդարձակօրէն խօսած ըլլալով, զանց կ'ընենք կրկնելը։

Որքան ալ ժամանակի քաղաքական բերումներու հարկ ըլլայ վերագրել Հռոմկալի օրինաւոր կաթողիկոսութեան զէմ երեւի հակաթոռ կամ աթոռակից կաթողիկոսներ միաժամանակ նստիլը երեք հայաշատ կեդրոններու մէջ՝ Աղթամար, Անի և հուսկ յետոյ Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանք, ակնյայտ է որ Հռոմկալի Հայրապետանոցին և Սոյ արքունիքին մէջ արեւմեան ազդեցութիւն մը սկսած էր որոշապէս խմորուիլ, լատինամէտ ոգի մը՝ որուն բացարձակապէս անհաշտ մնացին Արեւելեան Հայաստանի հոգեւորական, ազնուական և ժողովրդային բոլոր խաւերը, առանց հաշուելու բուն իսկ Կիլիկիոյ սահմաններուն մէջ գտնուող աւանդապաշտ զանգուածը։ Հեռաւոր վտանգի մը տեսիլն էր զլիսաւոր պատճառը Հռոմկալէն դուրս և իրմէ գրեթէ

անկախ երեք կաթողիկոսութեանց գոյութիւնը՝ որուն կարելի է նպաստած նկատել նաև աշխարհագրաճանօրէն իրարմէ բաժնուած ըլլալու իրողութիւնը։ Բազրատունեաց Հայրատութեան ջնջումէն յետոյ հաճելի եւ սիրելի էր անշուշտ վերանորոգ հայկական թագաւորութիւն մը կիլիկեան լեռնաշղթաներուն վրայ, պայմանաւ որ հայկական արքունիք և ասոր կողքին զօրավիգ կանգնած Հայոց Կաթողիկոսութիւնը չեղծանէին Հայց. Եկեղեցւոյ պատմական զիմագիծը, իբր հարազատ նկարագիրը բուն իսկ իսկ ժողովուրդին և փառասիրութեամբ կամ քաղաքական շփոթ ակնկալութիւններով եւրոպական զիմագիծ չկրէին, հարեան զօրաւոր պետութեանց թշնամութիւնը հըրաւիրելով իրենց վրայ, ինչպէս որ անխուսափելիօրէն պատահեցաւ այնքան ալ զիտալի պայմաններու մէջ, անկանգնելի ըլլալու աստիճան։ Այս պէտք էր եղած ըլլար նաև պատճառը այն իմաստուն խոհականութեան՝ որով Լեւոն թագաւոր եւ Յովհաննէս կաթողիկոս ուէ օրինական ճանապարհ չընտրեցին աւելորդ աթոռներ նկատելու Աղթամարը, Անին ու Սեբաստիան։ Հակառակ անոր որ Ապիրատի ժամանակէն չլուծուած խնդիրներ կային, Հռոմի հետ ուղղակի կապակցութեամբ, բայց Յովհաննէս կաթողիկոս Կիլիկիոյ սահմաններէն դուրս գտնուած մեծամասնական հայութեան հոգեբանութեանը լիովին ծանօթ, հնարաւոր սահմաններու մէջ ըզգուշաւոր վերապահութիւն ցոյց տուաւ, պաշտպանելով ներկայացուցիչը գտնուող Հայց. Եկեղեցւոյ ինքնութիւնն ու միութիւնը, մերժելով հասած բանադրանքներ և զանգատագրեր զրելով Իննովկենտիոս Գ. պապին։

Անտիօքի Հարաբաստիկ խնդրոյն և հաւանաբար թագուհիին անհաւատարմութիւնը յայտնած ըլլալու առթիւ ևս, գտնութեան հասնելու աստիճան անհասկացողութիւն մը ինկած էր թագաւորին և կաթողիկոսին միջեւ որմէ Յովհաննէս ցաւած Հռոմկալ քաջուած էր, մինչ անդին թագաւորը Սոյ մէջ կաթողիկոս ձեռնադրել կուտար Մամեստիոյ արքեպիսկոպոս և Արքակաղնոյ վանքի առաջնորդ Դաւիթը, 1207ին։

Նկատելով որ Յովհաննէս իր կամքովը չհրաժարեցաւ, իր վրայ ամբաստանութիւն

և քննութիւն տեղի չունեցաւ ու ժողովական վճիռով զահրէնկէջ չհրատարակուեցաւ և անխախտ մնաց Հոռովկայի աթոռին մէջ, կը մնայ օրինաւոր կաթողիկոս, ու Արքակաղնեցի Դաւիթ կը դառնայ պարզապէս աթոռակից:

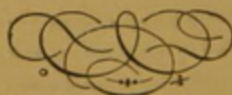
Արեւելեան Հայաստանի մէջ ծագած եկեղեցական խնդիրներ գրեթէ միշտ քննուած ու լուծուած կ'ըլլային տեղական ժողովով ու կարգադրութիւններով, երբ անոր սահմաններուն մէջ չէին պակեր գիտակից հոգեւորականներ: Սոցիալի օրով թէև զուտ տեղական բայց և այնպէս կարգ մը բաւականի կարեւոր խնդիրներ օրինաւորութեան յարգանքով և գրաւորապէս ու յատուկ պատգամաւորութեամբ կը ներկայացուին Հոռովկայի Յովհաննէս կաթողիկոսին, և գրութեան մէկ օրինակն ալ կը յանձնեն Սոյ արքունիքը, Լեւոն թագաւորին: Վրաց թագաւորութեան սպարապետ Զաքարէ Օրբէլեան, խորհուրդը ստանալէ յետոյ իր խոստովանահայր Մխիթար Գօշ վարդապետին, կը խնդրէր կաթողիկոսէն՝ վրացիներու նման բանակի մէջ պատարագ ունենալ և հաղորդուիլ, վրանի տակ և շարժական սեղանի վրայ, հայ քահանայի ձեռքով: Եւ որովհետև Լեւոն և Յովհաննէս գտնուած էին, և Լեւոնի թագաւորութեան սահմաններուն մէջ կաթողիկոսական իշխանութիւնը վարողը Դաւիթն էր, Լեւոն Զաքարէի խնդիրը քննութեան առնելու համար Սոյ մէջ ժողով գումարել կուտայ, Դաւիթի նախագահութեամբ և Կիլիկիոյ հոգեւորական զասու ներկայութեամբ, ուր Հայց. եկեղեցւոյ դաւանութեան և ծիսակատարութեան սահմաններուն մէջ կը տրուին կարգ մը որոշումներ, գլխաւորաբար արտօնելով վրանի տակ շարժական սեղանով զինուորական պատարագի մատուցումը ու նաև հետեւելով Վրացական եկեղեցւոյ կարգ մը անմաս սովորութիւններուն, ինչպէս այսօր ալ յունադաւան երկիրներու մէջ փոքրամասնութիւն կազմող հայեր կրօնապէս կը հետեւին տեղական պայմաններուն: Յովհաննէս կաթողիկոս, առանց ազդուելու Լեւոնի քինախնդրութենէն, ուղեց բարձր մնալ և ոչ միայն հայրապետական գրով արտօնեց շարժական սեղաններու վրայ պատարագի մատուցումը, այլ և վեհանձնաբար նիւթապէս զայն ընծայաբերեց. եւ

պիսկոպոսի մը միջոցաւ և քահանայ ու զպիրներու ընկերակցութեամբ, բանակի մէջ պատարագի բոլոր պէտքերը պատրաստել տալով՝ նուէր դրկեց, որ էր եկեղեցածէ գմբէթադարդ վրան մը և մարմարեայ օծուած սեղան, և պատարագի այլ սպասներ: Օտար իշխանութեան տակ զրտնուող հայերու համար իբր տեղւոյն վրայ միայն գործադրելի արտօնութիւններ, զրժբախտաբար առիթ տուին բաւական ծանր միջադէպերու, յանգելով նոյնիսկ բանտարգելութեանց: Յովհաննէսի, թագաւորին և Բարեզի գրաւոր հրահանգներով արտօնուած թոյլտուութիւնները, Լուրի և յետոյ Անիի խառնաշփոթ ժողովներուն մէջ մերժուեցան արեւելեան վարդապետներու կողմէ, անտարակոյս տեղական փորձառութիւններով, ու Հայաստանի եկեղեցիները ըստ առաջնոյն վարեցին իրենց գործերը (Ազգապատմ., անդ):

Երեք անջատ կամ աթոռակից կաթողիկոսներու գրեթէ միաժամանակ վախճանումով՝ բարեբախտաբար պառակտումը չչարունակուեցաւ, և բոլորը միացան Յովհաննէսի իշխանութեան ներքեւ: Լեւոն, մոռնալով կաթողիկոսի դէմ սնուցած տառելութիւնը, վերստին յարաբերեցաւ անոր հետ, և որպէսզի աւելի դիւրութեամբ կարենայ գործակցիլ կաթողիկոսին, կարգադրեց որ ան թողու Հոռովկայի զղեակը և գայ բնակի Դրազարկի վանքը, 1218ին: Վերահաստատուած գործակցութիւնը տարի մը միայն կը տևէ ու Լեւոն, փառայեղ ու արդիւնաւոր թագաւորութենէ մը յետոյ կը վախճանի 1219 Մայիս 2ին ու սիրտը իր սիրելի ձեռակերտ Ակների մէջ թաղուելով, մարմինը կ'ամփոփուի Սոյ մէջ. Մեծաբարոյի հանդիսաւոր յուղարկաւորութեամբ:

ԱՐՏԱԻԱԶԳ. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Շարունակելի)

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՄԱԳԻՐ

ԵՒ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Ե.

Պարսիկներու հետապնդած ֆաղափական նպատակն ու ծրագրերը. — Հսնաց կամ Քուշանաց դեմ Պարսիկներու մղած պատերազմները. — Հալածանք բանակին մեջ:

Պարսկաստան կամ Պարսից տէրութիւնը, ընդարձակածաւալ և հսկայ պետութիւն մըն էր այն ատեն: Յունաց աշխարհէն մինչև Հնդկաստան կը տարածուէր: Հիւսիսէն՝ Կովկասն ու Կովկասեան լեռները և Կասպից ծովը, հարաւէն՝ Պարսկական Մոցը և Հնդկաց Ովկիանոսը իր սահմաններն էին:

Սասանեան թագաւորները, Հայոց և Յունաց կրօնական, քաղաքական, կրթական ու մշակութային յարաբերութիւնները մեծ վտանգ մը կը համարէին իրենց պետութեան համար: Խորհելով որ, երկու կրօնակից ազգերը օր մը կրնան իրարու հետ միանալ և յարձակիլ իրենց վրայ:

Այսպէսով, Սասանեան թագաւորները Հայոց և Յունաց միջև միութենական շարժման մը վտանգը տեսնելով, ուզեցին ի գին ամէն զոհողութեանց Հայերը՝ Յոյներէն բաժնել թէ ֆաղափականապէս և թէ կրօնապէս:

Սասանեան թագաւորները, իրենց նըպատակները իրագործելու և ամուր կրօնաւանդով զորքը յաջողցնելու աշխատեցան: Սասանեան թագաւորներէն Վռամ Ե. յաջողած էր արդէն, Պարսից քաղաքականութեան կուսակից Հայ նախարարներուն օգնութեամբ տապալել Հայաստանի Արշակունեաց թագաւորութիւնը:

Սասանեան թագաւորները ֆաղափականապէս յաջողած էին իրենց ծրագրին մէջ, կը Ֆար կրօնականը, ուզեցին Հայերու կրօնքն ալ ջնջել և անոր տեղ արեւի և կրակի պաշտամունքը հաստատել:

Վռամ Ե. ի որդին Յազկերտ Բ. վճռեց ամէն զնով իրագործել իրենց մեծ ծրագիրը:

Սակայն Յազկերտ Բ. կը վախնար որ

Հայաստանի արեւմտեան և հիւսիսային զրացիները, մանաւանդ Յոյները, Հայերուն օգնելով արգելք կը հանդիսանան իր մտադրութիւնը յաջողցնելու:

Բիւզանդիոնի Թէոդոս Բ. երկչոտ և թուլամորթ կայսրը, առանց պատերազմելու գոհացում տուաւ Յազկերտին, 100 տարուան բարեկամական դաշինք մը կընքելով Պարսիկներուն հետ: Այս դաշնագրով, Հայաստան իր ճակատագրին կը թողուէր:

Յազկերտ այս կողմէն ապահովուած՝ իր զէնքը դարձուց Հոնաց կամ Քուշանաց դէմ, որոնք Կասպից ծովուն շուրջը կը գտնուէին:

Հոնք կամ Քուշանք, այլեւայլ ցեղերու բաժնուած էին, որոնք իրենց արշաւանքներուն ժամանակ, ահ ու սարսափի մատնեցին Եւրոպացի և Ասիացի ժողովուրդները: Հոնք կամ Քուշանք, Կասպից ծովուն եզերքները կը բնակէին և քաջամարտիկ ժողովուրդներ էին: Քուշանք, չորս ցեղերու բաժնուած էին, հետեւեալ կերպով: Ա. Հոնք (այսինքն՝ բուն Հոնները), որոնք Հռովմէական արեւելեան կայսրութեան վրայ յարձակեցան, Ատտիլայի իրենց առաջնորդ և ղեկավար ունենալով, 372-453: Ատտիլայի Հոնաց թէ՛ առաջնորդ և թէ՛ թագաւորն էր, որ Հռովմէական ընդարձակածաւալ արեւելեան և արեւմտեան կայսրութեանց յաղթականը հանդիսացաւ (434): Ատտիլայի, ահարկու և սարսափազգու աւերիչ մը եղաւ, զայն «Աստուծոյ երկնային պատուհաս»ը կոչեցին, և «Ուրկէ որ անոր ձին և անոր բանակին ձիերը կ'անցնէին յաղթական արշաւանքով, հոն, այլեւս խոտ չէր բուսներ»: Յաղթական Ատտիլայի, իր ասպատակային և կործանարար այս արշաւանքներէն վերջ, Դանուբ գետին եզերքները քաշուեցաւ և մեռաւ 453 թուականին:

Բ. Հունգարացիք կամ Մաճառները՝ ասոնք ալ հոնական ցեղին կը պատկանէին, Կարպաթեան լեռներէն արշաւելով անցան Հունգարիա և հաստատուեցան 898ին, ուր գտնուող օտար կամ բնիկ այլեւայլ ցեղերուն հետ ձուլուելով նոր ազգ մը կազմեցին, ասոնք են՝ այժմեան Հունգարացիք: որ Մաճառներու խառնուրդ ցեղ մը կը կազմեն:

Գ. Ճերմակ Հոնները (Եփթաղեանք) որոնք՝ Պարսկաստանը ցնցեցին 420-457 թուականներուն, որոնք թէ՛ Բիւզանդիոնի, թէ՛ Հայաստանի և թէ՛ Կովկասեան խաչլընդուր ցեղերուն ծանօթ էին:

Դ. Հոնաս անուանով, հոնական ուրիշ ցեղ մըն ալ կար, որ նոյն միջոցին գէպի Հնդկաստան արշաւեց: «Հոն» բառին սկզբնական ծագումը յայտնի չէ, ոմանք՝ թուրքերէն «Օն», «Ուն» (տաւը) բառերէն ուղեցին ստուգաբանել: Բուն Հոնները Եւրոպայի մէջ Դ. դարու վերջերը երեւցան. իրենցմէ 50 տարի վերջն էր որ Քուշանները Կովկաս և Կասպից ծովուն եզերքները արշաւեցին: Յազկերտ, արեւմուտքի Յոյներէն ապահովուած, իր զէնքերը Քուշանաց գէմ դարձուց: Յազկերտ, Հոնաց կամ Քուշանաց գէմ պատերազմը յարմար առիթ մը նկատեց, Հայոց, Վրաց, Աղուանից երկիրները հրաման արձակեց, որպէսզի՝ իրենց զօրքերը պատրաստեն և միանան իր բանակին: Հայոց, Վրաց, Աղուանից բանակները արքունական հրամանին համաձայն հաւաքուեցան: Յազկերտ Պարսից բանակն ալ պատրաստեց և Եղիշէի վկայութեամբ «անթիւ և անհամար բազմութեամբ բանակ կազմեց և յարձակեցաւ Իտաղական»(*) երկրին վրայ: Քուշաններու թագաւորը, այս բանը տեսնելով, չի կրցաւ անոր առջեւ պատերազմի ելլել և ապաստանեցաւ Ամուր անապատին կողմերը իր զօրքերովը և հոն փախստական կ'ապրէր» (Բ. Յեղանակ): Քուշանաց գէմ կատարուած պատերազմները եօթը տարի տևեցին (442-449): Հայերը, Վրացիները, Աղուանները և ուրիշ Կովկասեան հարկատու բանակները հաւատարմութեամբ ծառայեցին Պարսից բանակին մէջ: Յազկերտ, Քուշանաց գէմ մղուած պատերազմի արդիւնքէն քաջալերուած, բանակին մէջ գտնուող քրիստոնեայ զինուորներու գէմ հալածանք հանեց: Ոչ միայն հալածանք հանեց, այլ զանոնք արգիլեց «Այն տեղ, Պահ գրան»(**)

(*) Հոս Իտաղական երկիրը, Կովկասի՝ Հնդկադէսերու կամ Քուշանաց երկրին կը համապատասխանէ: Այս անունը Պարսկերէն «էլթաւ» անունէն կ'ածանցուի: Եղիշէ, զբախտաբար Քուշանաց թագաւորին անունը չի յիշատակեր:

(**) Այս դուռը կամ անցքը Հայաստանէն գէպի Պարսկաստան նիւշափուր քաղաքը տանող ճամբուն վրայ կը գտնուէր: Պարսկաստանի հա-

ներքեւ արգիլեց Հայոց, Վրաց և Աղուանից այրուծին: Հայերը, Վրացիները և Աղուանները, ինչպէս նաև Կովկասեան ուրիշ բազմաթիւ ազգեր, ո'չ միայն հարկատու էին Պարսից տէրութեան, այլ նաև պարտաւոր էին որոշեալ թուով զինուորներ տալ պատերազմի ժամանակ, երբ ան օտար տէրութեան մը յարձակումներուն կ'ենթարկուէր: Նշանաւոր եղած է Հայոց այրուծին, Հայոց հեծեալազօրաց բանակը: Այս յայտնի հալածանքին դիմաց, Հայոց հեծեալազօրքը իրաւունքով կը բողոքէր ըսելով «Մեզի համար երկինք և երկիր վկայ են, արքունական ծառայութեան մէջ ամենեւին չենք ծուլացած և մեր քաջութեան և արիութեան տեղ վատութիւն չենք կատարած, ի դուր և անողորմ են ի գործ դրուած այս հաւուածները մեր վրայ» (Բ. Յեղանակ): Հակառակ բանակին մէջ քրիստոնեայ զօրականներուն հանդէպ ցոյց տրուած այս հալածանաց խստութեանց, բոլորն ալ քաջութեամբ կը դիմադրեն, Յազկերտ կը կատարէ և կը փրփրի իր թոյնը դուրս թափելու համար: Յազկերտի հետապնդած նպատակը թէ՛ քաղաքական էր և թէ՛ կրօնական: Բայց երկու պատմիչներն ալ ուրիշ պատճառներ ալ ցոյց կուտան, որով Յազկերտ կրօնական հալածանաց և բռնութեան դիմեց ի մասնաւորի Հայերը կրօնափոխ դարձնելու համար: Եղիշէի համաձայն, Պարսից զենին առաջնորդները, մոզք և քաւզեայք Յազկերտին թելադրեցին որ իրեն յաղթութիւն և փառք պարգեւող Դենիմադդեզի աստուածները շնորհքի մը կը սպասեն իրմէն, որ է «Ի մի դարձուցես օրէնս զբաղաշտական պատուիրանին»: Իսկ Ղազար Փարպեցին տարբեր պատճառներ ցոյց կուտայ: Վասակ Մարզպան իր աղջիկը ամուսնացուցած էր Վարազդատան Սիւնիին հետ, որ կ'ատէր իր կինը, Վասակ զայրացած էր իր փեսին գէմ, որ «Հնարէր սպանմամբ խնդրել զվրէժս թշնամանաց զստերն իւրոյ»: Այս խիստ և անողորմ սպանուալիքին վրայ: Վարազդատան Պարսկաստան կը փախչի, հոն կրօնքը կ'ուրանայ, յետոյ Միհրնեսեանի հետ մտերմանալով, անոր խորհրդականը կը դառնայ և մար շատ մեծ կարեւորութիւն ունէր, իբրեւ զընթաւոր բանակատեղի:

անոր կը թելադրէ որ, բոլոր քրիստոնեաները Պարսից կրօնքին դարձնէ։ Միհրնբրտեհ ևս իր կողմէն Յազկերտը կը համոզէ և Յազկերտ իր կողմէն Պարսից տէրութեան մէջ գտնուող բոլոր հպատակ քրիստոնեաներուն Պարսից կրօնքը ընդգրկելու հրամանը և ապա՝ հրովարտակը կը հանէ։ Վարազդավան այսպէսով կ'ուզէր իր վրէժը լուծել իր աներէն։

Ը.

Յազկերտի հրովարտակը. — Միհրնբրտեհի նամակը. — Գեղեցապուհի առաքելութիւնը եւ խոսուրիւնները. — Գարեգիկ նախարարին բանաբկութիւնը ու նահապետութիւնը։

Յազկերտ երբ տեսաւ թէ՛ իր կատարած բոլոր ջանքերը և հնարքները ի դուր տեղ անցան, Միհրնբրտեհի խորհուրդով հրովարտակ մը հանեց, որուն մէջ ան կը հրամայէ որ ամէն տեղ կրակն ու արեւը պաշտեն։

Հրովարտակին պատճէնը Փարպեցին կը յիշատակէ (43), ուր Յազկերտ ցոյց կու տայ իր բոլոր հպատակներուն բարօրութեան և երջանկութեան համար տուած խնամքն ու հոգածութիւնը, ինչպէս նաև զիրենք մօլար կրօնքէն ազատելու ջանքը։ Կը յայտնէ նաև թէ, «Զօրէնս մեր զստոյգ և զարդար գրեցաք և տուաք բերել առ ձեզ» (44)։

Ուստի կրնանք ըսել թէ, Յազկերտին հրամանաւ և Միհրնբրտեհի խորհուրդովը, երկրորդ և աւելի ընդարձակ գրուածք մըն ալ պատրաստուեցաւ, Վարդապետական և կրօնական ջատագովական հրահանգ մը, որ ամէն կողմ ղրկուեցաւ։ Այս երկրորդ գիրին պատճէնը նշելէն իր գիրքին մէջ առաջ կը բերէ (Բ. Յեղանակ)։ Այս գիրը ուղղակի Միհրնբրտեհի անունովը առաջ կը բերուի իբրև «Վարդապետական հրամանատար Երան ու Անիրան» ու կը սկսի հետեւեալ խօսքերով. «Դուք գիտաջիւղ, ամենայն մարդ՝ որ բնակեալ է ի ներքոյ երկնից, և ոչ ունի զօրէնս զենի մազգեղանց, նա խուլ է և կոյր, և զիւաց խորամանկոյ խաբեալ»։

Սասանեաններու կողմէ շայոց պարտադրուած այս նոր կրօնքը կը կոչուէր՝ Մազգէականութիւն, իր չաստուածոյն անունովը (Մազգա = Մեծ Գիտուն)։

Զրադաշտականութիւն կը կոչուի իր հիմնադրին՝ Զրադաշտի անունով. Փարսիսմ կը կոչուի իր հետեւողներու և դաւանողներու կողմէն։ Իսկ Մոգութիւն (Magisme) կը կոչուի իր կրօնականներուն անունով ուրոնք քուրմեր և մոգեր եղած են ընդհանրապէս։

«Զրուան»ը, այդ պատճէնին մէջ «Մեծն աստուած» կը կոչուի, մինչդեռ նշանիկ կողքացին զայն «Բախտ կամ Փառք» կը թարգմանէ։ Զրուանականութիւնը հոն, իբրև երկարմատեան կրօնական Վարդապետութիւն մը կը ջատագովուի։ «Զրուան»ը, կամ «Մեծն աստուած»ը հազար տարի զոհ կը մատուցանէ և ի վարձատրութիւն իր զոհադրժութեան երկու որդիներ կ'ունենայ, Որմիզդ և Արամն անուններով։ Որմիզդը՝ լոյսի, բարութեան, իմաստութեան խորհրդանշանը կամ մարմնացումն է, իսկ Արամը՝ խաւարի, չարութեան, տգիտութեան խորհրդանշանը կամ մարմնացումն է։

Քրիստոնէութիւնը՝ հոն քուրմերու և մոգերու կողմէ խիստ քննութեան և քննադատութեան կ'ենթարկուի։ Պարսից դեմին կրօնականները, մոգերն ու մոգպետները հարց կուտան ու կ'ըսեն, թէ Աստուած, թուզ մը միայն ուտելուն, ինչո՞ւ համար մահուան դատապարտեց մարդկութիւնը . . . : Այս մասին բացատրութիւն կը պահանջեն շայոց վարդապետներէն։ Բաց աստի, քրիստոնեայ առաջնորդները «խաբեաներ» կը կոչեն ու կ'աւելցնեն, ըսելով՝ «Մի՛ հաւատաք անոնց խօսքերուն և թելադրութիւններուն»։ Քրիստոնէական կրօնքը ցնորք մը ըլլալը կը յայտարարեն ու կ'աւելցնեն, թէ կարելի չէ Քրիստոնէութեան բոլոր մոլորութիւնները մէկիկ մէկիկ ցոյց տալ։

Սակայն շատ կը զարմանան «Որ չարագոյն ևս է քան զոր գրեցաքդ, զԱստուած խաչեալ ի մարդկանէ քարոզեն, և զնոյն մեռեալ և թաղեալ և ապա յարուցեալ և վերացեալ յերկինս»։ Նամակը կամ Պարսից կրօնքին ջատագովականը հետեւեալ թելադրութիւններով կը գտնենք. «Արդ, երկու իրք կան առաջի ձեր. կամ արարէք բան առ բան նամակիդ պատասխանի, և կամ արիք ի դուռն եկայք յանդիման լերուք մեծի հրապարակին»։

Նշելէի Բ. Յեղանակին մէջ, ինչպէս

մարդուն միտքն ու գիտակցութիւնը պիտի աւելի քան երբեք զբաղին այս հարցերով: Բայց նախ քան պատմութեան փիլիսոփայութեան հիմնական խնդիրներուն, կամ աւելի ճիշդը, պատմութեան բնագանցութեան անցնիլը, շեղում մը ընենք, բնութագրելու պատմութիւնը:

Ի՞նչ կը հասկնանք «Պատմութիւն» յղացքէն: Ժամանակաշրջանի մը մէջ երբ մարդկային ոգին ամբողջապէս և կազմաւորապէս հասած է բուրեղացման մը, փիլիսոփայութեան և պատմութեան յարուցած հարցերը, նոյն անհրաժեշտութեամբ չեն պարտադրեր իրենք զիրենք: Այսպիսի կազմաւորեալ շրջան մը չի նպաստեր պատմութեան փիլիսոփայութիւնը երկասիրելու: Նախ քան պատմութեան առարկային և ենթակային դէմանդիմանումիլը, հարկ է որ քայքայուած մը տեղի ունեցած ըլլայ մարդուն պատմական կեանքին և գիտակցութեան մէջ: Մարդը պէտք է զարգացուցած ըլլայ հայեցողական կարողութիւններ, առանց որուն չի կրնար գոյութիւն ունենալ պատմութեան գիտութիւնը կամ պատմութեան փիլիսոփայութիւնը:

Այս կէտը նկատի ունենալով, պիտի փորձենք հաստատել երեք շրջաններ՝ յարաբերաբար պատմականին:

Ա. — Ժամանակաշրջան մը որ ամբողջապէս և օրկանիք փորձառութիւնն է անցեալ պատմական կարգի մը: Այս տեսակի պատմական շրջան մը անշուշտ մեծ կարեւորութիւն ունի պատմութեան գիտութեան: Այստեղ մտածումը կայուն է: Եւ այդ իսկ կը բացատրէ թէ ինչու պատմութեան առարկային Տինամիզմը մինչև հիմա յստակապէս չէ ըմբռնուած մարդկային մտքէն:

Բ. — Ժամանակաշրջան մը՝ ուր սպասելիքներ, հերձուածներ, պատերազմներ, մարդկային ընկերութեան հիմերը կը ցնցեն: Այս օրկանիք կառուցման և կենսաւորութիւն ընդհարումներու մէջ է որ պատմական պրօցէսը կը ծնի, սայթաքումներու, անկումներու շարքով մը: Ու այս բոլորը անոր համար որ, գիտակից անհատը ոչ ևս կը զգայ ինքզինքը ուղղակի և ամբողջապէս իր և մասնիկ մը պատմութեան առարկային: Եւ այս՝ ծնունդ կուտայ պատմութեան հայեցողութիւններուն: Բայց «Պատ-

մական»ին և «Պատմական գիտակցութեան» միջև յարաբերութիւն մը, նոյնիսկ հակասութիւն մը կայ որ ըստ ինքեան ճշմարտագանցութիւն մըն է և որուն պիտի անդրադառնանք աւելի ետքը: Պատմութեան այսպիսի հասկացողութիւն մը, թէև կրնայ որոշ յարաբերութիւններ ունենալ պատմութեան գիտութեան հետ, բայց հեռու է «Պատմական»ին խորհրդաւոր բնոյթէն: Անիկա ոչ միայն չի մօտենար այս խորհուրդին, այլ կորսնցուցած է յարաբերութեան ամէն միջոց, ու կ'ուրանայ անոր գոյութիւնը: Որպէսզի մարդ կարողանայ հաղորդակցիլ պատմութեան ներքին խորհուրդին, որուն մէջ իր մասնակցութիւնը կը բերէ ուղղակիօրէն, մարդկային կեանքի կազմաւորեալ և Քօ-Օրտինէ շրջաններուն մէջ, առանց իմացապէս գիտակից ըլլալու անոր, պէտք է որ կարենայ գիտցուած առարկան և գիտցող ենթական հակադրել: Որպէսզի անիկա սահմանէ պատմական պրօցէսը և կառուցանէ իրաւ պատմութեան փիլիսոփայութիւնը, պարտի պատմութեան ներքին նշանակութիւնը և խորհրդաւոր աղբիւրները վերագտնել, ի մի բան պարտի պատմութեան ներքին հոգին գտնել:

Գ. — Ժամանակաշրջան մը՝ որ վերագարձ մըն է դարձեալ դէպի «պատմական»ը: Այսպէս, երբ կ'ըսենք թէ մարդկային պատմութիւնը տակնուվրայ ընող դէպքեր, եւ քառասուն վայրկեաններ, նպաստաւոր են պատմութեան իմաստասիրութեան համար, ի մտի ունինք մարդկային ոգիին քայքայանջատումը և տրուած պատմական կարգի մը ընդհարումները որոնց փորձառութիւնը ունենալով, մարդկային ոգին կարող է հակադրել հետեւեալ երկու առաջարկութիւններուն: Ա. — Ուղղակիօրէն իր մասնակցութիւնը բերելու պատմական կարգի մը մէջ: Բ. — Վարել կեանք մը որ իր մասնակցութիւնը չի բերեր պատմութեան մէջ, այս ձեւով հասնելու համար երրորդ ոգեկան վիճակի մը, հասկացողութիւն մը որ ատակ է հայեցողութեան և համապատասխան ներշնչումի մը ի մասնաւորի պատմութեան խորհուրդներուն: Այսպիսի վիճակ մը մասնաւորապէս նպաստաւոր է պատմութեան յարուցած հարցերուն նկատման: Բայց հասկնալի դարձնելու համար երկրորդ շրջանը, որ շրջանն է Տեգե-

քեկրասիօնի և հայեցողութեան, և որուն մէջ պատմութեան գիտութիւնը իր ծագումը կ'ընէր և կը փորձէր պատմութեան իմաստասիրութիւնը ընել, էապէս պակասաւոր է պատմութեան խորհուրդներուն իշնելու և թափանցելու անկարողութեամբ: Համառօտ կերպով քննենք մարդկային մշակոյթի այդ ժամանակաշրջանը և անոր նկարագիրները որ ընդհանրապէս կը ճանչցուի իբրեւ «Լուսաւորութեան դարը»:

Շատերը «Լուսաւորութեան դարը» կ'ընդունին ժ.Ը. դարը որ արդի պատմութեան լուսաւորման դասական ժամանակաշրջանն է: Կը հաւատամ թէ բոլոր ժողովուրդներու և բոլոր ժամանակներու մշակոյթները անցած են լուսաւորութեան շրջանէ մը:

Բոլոր ժողովուրդներու արձանագրած մշակութային յառաջդիմութիւնները ենթակայ են շրջանային շարժման (Cyclic movement): Մշակութային պրօցէսներու միջև այս յարաբերութիւնը կը ցուցնէ իրենց զարգացման օրկանիք նկարագիրը: Այսպէս, Յոյն մշակոյթը, մարդկութեան ծանօթ մեծ մշակոյթներէն մին է որուն լուսաւորման դարը էապէս նման է եղած ժ.Ը. դարու վերածնունդին: Սոփեստներու դարը կերպով մը Յոյն մշակոյթին ծաղկումն էր. բայց հակառակ իր Հելլէնական նկարագրին, անիկա ունէր շատ մը հասարակաց մասնայատկութիւններ ժ.Ը. դարու լուսաւորման հետ: Ինչպէս որ իւրաքանչիւր «Լուսաւորման դար» կը քննադատէ և կ'արժեքդրէ ինչ որ նուիրական է «Պատմութեան» մէջ, այնպէս ալ Յունական և ժ.Ը. դարերու վերածնունդները ըրին, արժեքդրելով՝ պատմութեան օրկանիք և աւանդական էլէմանները:

Լուսաւորման դար մը, իւրաքանչիւր ժողովուրդի պատմութեան մէջ այն դարն է, երբ ինքնիրմէ գոհ մարդկային միտքը կը յետադասէ ինքզինքը կեանքի և լինելութեան խորհուրդներէն վեր որոնք աղբիւրներն են առհասարակ մարդկային կեանքի և մշակոյթի: Այսպիսի դարու մը մէջ մարդկային միտքը կեանքի անմիջական խորհուրդներէն վեր և արտաքոյ կը դասէ ինքզինքը: Այս վերջինը ցոյց կուտայ մարդկային մտքին սահմանափակ լինելը եթէ նկատենք զայն իբրեւ դատաւոր մը տիեզե-

րական պատմութեան և ստեղծագործութեան խորհուրդներուն: Անխուսափելիօրէն կը հետեւի ուրեմն թէ, մարդը կը դադրի իր մասնակցութիւնը բերելէ պատմութեան մէջ: Վերածնունդի դարերը կ'ուրանան պատմութեան խորհուրդը, անոր տեսակարար իրականութիւնը և մարդկային մտքին և ոգիին հետ յարաբերութիւնը:

Կը տեսնենք ուրեմն թէ, ժ.Ը. դարը խորապէս հակապատմական է, թէև Վօլթէն առաջինը եղաւ որ «Պատմութեան իմաստասիրութիւն» յղացքը գործածեց և հրատարակեց շարք մը պատմական գործեր: Ժ.Ը. դարու սկիզբի բօմանթիք վերածընունդն էր որ հակազդեց ժ.Ը. դարու հասկացողութեան. այդ հակազդեցութեամբ էր որ կարողացանք ըմբռնել և ուսումնասիրել պատմութեան խորհուրդը: Այս դարուն կը պարտինք ոգեկան հակազդեցութիւն մը որով վերագտանք հին պատմութեան միքերը և աւանդութիւնները զորս ժ.Ը. դարը արհամարհած էր: Օրինակի համար, ժ.Ը. դարուն կարելի էր ըսել թէ կրօնքը հընարողութիւնն է իր վարդապետներուն, ժողովուրդը խաբելու համար, բայց այսպիսի հաստատում մը չէ կարելի ընել ժ.Ը. դարու համար:

Մարքսի տնտեսական նիւթապաշտութեան մեծ նպաստը — որ պատմութեան փիլիսոփայութեան էն հետաքրքրական անցքերէն մին է — արժեւոր է պատմութեան խորհուրդներուն եւ աւանդութիւններուն բանականացման վերջնական հետեւութիւնները հաստատած ըլլալուն համար որ պատմական գիտութեան մէջ կը սկսի Լուսաւորման դարէն: Պատմութեան Մարքսիստ մեկնութիւնը, միակ տրաբանական մեկնութիւնն է որ կը վերլուծէ և կ'արժեքդրէ պատմութեան խորհուրդները եւ աւանդութիւնները: Տնտեսական նիւթապաշտութեան պատմական պրօցէսի մեկնութիւնը հոգիէ զուրկ կը թուի ըլլալ, որովհետեւ ամէն ինչ գողցուած է հոգիէն ու ներքին և խորհրդաւոր կեանքէն: Աստուածային խորհուրդներուն հերքումը պատճառ կը հանդիսանայ որպէսզի նիւթապաշտական տնտեսութեան արդիւնաբերական պրօցէսը, պատմական պրօցէսի իբրեւ միակ և առաջին իրականութիւն ընդունուի: Ուրիշ որ և է արժէք երկրորդական և մականբասային է

հոն: Կրօն, ոգեկանութիւն, մշակոյթ, արուեստ, մարդկային կեանքը նոյնիսկ, կը ներկայացուն իրրե պարզապէս նիւթի շարժման դիպուածներ, և հետեւաբար զուրկ շօշափելի իրականութենէ: Մարքսի տնտեսական նիւթապաշտութիւնը կ'արժեզրկէ նաեւ «Լուսաւորման» գաղափարը իր ԺԸ. դարու Բաւիւնայիսիքի մէջ, և կը փոխանակէ զայն եղափոխութեան ինքնատիպ ձեւով մը: Կ'ուրանայ, այսպէս ըսուած «Լուսաւորում»ին որ և է տեղ առաջնորդելուն, նոյնիսկ Ժողովուրդներու ճակատագրականութեան ներքին խորհուրդներուն կամ անոնց ոգեկան կեանքին լուծում մը գտնելու: Փոխանակ այս հարցերը նկատի առնելու, տնտեսական նիւթապաշտութիւնը կ'ուրանայ զանոնք իրրե լոկ պատրանական և արդիւնք՝ տուեալ տնտեսական վիճակներու:

Պատմութիւնը և պատմութեան իմաստասիրութիւնը, մարդկային դիտութիւններու ուրիշ որ և է մարդի նման, պարտին ունենալ իրենց մասնաւոր տեսութիւնը: Մինչև հիմա փորձեցինք բացատրել պատմութեան բնոյթը, իրրե տեսակարար իրականութիւն մը որ գոյութիւն ունի էութիւնը բազադրող իրականութիւններուն նուիրապետութեան մէջ: Պատմութիւնը իրեն իրրե նպատակ ունի բացարձակօրէն օրիփնալ և տեսակարար առարկայ մը որ չի կրնար ստորաբաժնուիլ իրրե նիւթ կամ ոգի: Անկարելի է անշուշտ ընդունիլ պատմութիւնը իրրե Ֆիզիոլոգիք կամ նիւթական իրականութիւն մը, ինչպէս որ չէ կարելի ընդունիլ զայն իրրե հոգեկան իրականութիւն: Պատմութիւնը իր մասնաւոր և տեսակարար բնութիւնը ունի: Պատմութեան աւանդութիւնը ընդունիլ և հաղորդակցիլ անոր հետ, անհրաժեշտ է պատմութեան տեսակարար բաղկացուցիչները ըմբռնելու համար:

ՆԻՔՕԼԱ ՊԵՐՏԻԱԷՎ ԹԵԳՄ.

ԶԱԻԷՆ ԱՅՂ. ԶԻՆԶԻՆԱՆ
(Շարունակելի)

ԼԵԶՈՒՄԴԻՏԱԿԱՆ

ՀՆԴԵԻՐՈՊԱԿԱՆ ՆԱԽԱՇՐՋԱՆ(*)

Մի ամբողջ Ժողովուրդը նշանակելու համար ընդհանուր բառ չկայ, բայց ունինք մի բառ որ տարածուած է արեւմտեան հնդեւրոպացոց մէջ (տաւտա): Թագաւորական իշխանութիւնը ճանաչում էին հընդեւրոպացիք, որ է հնիս. բեկս:

Կրօնական գաղափարները համար լեզուարանութիւնը շատ բան չի տալիս, Աստուծոյ գաղափարն ունին հնդեւրոպացիք. նախալեզուի մէջ գեղըս ներկայացնում էր Գերագոյն էակը, որ միեւնոյն Ժամանակ լոյսի և երկնքի գաղափարն ունի: Հայերէնի մէջ նոյն բառի ներկայացուցիչն է սիւ, իրրե երկնք, արեւ, լոյս: Այս բառը գրեթէ բոլոր հնդեւրոպական լեզուների մէջ էլ պահուած է: Անշուշտ հնդեւրոպացիք ճանաչում էին նաեւ ուրիշ աստուածութիւններ, բայց բացի նախորդից ո'չ մի բառ ընդհանուր տարածուած չէ լեզուների մէջ. սրա պատճառն այն է՝ որ իւրաքանչիւր ցեղ ունէր իր աստուածները և պահել է միայն նրանց անունները: Հայերի մէջ պաշտուած աստուածութիւնն էր Դիք, որ հնիս. դիէս բառն է:

Աստուածները համարում էին երկնային, լուսաւոր և անմահ էակներ, որոնց հակադրում էր հողածին և մահկանացու մարդը: Այս երկու վերադիրները այնպէս յատկանշական էին, որ մարդու բուն անունը (հնիս. մանու) ջնջուեցաւ և նրա տեղ տարածուցին հողածին (հնիս. g'hmon) և մահկանացու (հնիս. մեսոս, նշանակում է մարդ): Աստուածները նաեւ հարուստ և հարստութեան բաշխող էին և այս պատճառով աստուած կոչուած է նաեւ հնիս. բիազա, որից իրանեան փոխառութեամբ հայերէն բազ (հմտ. բազին, Բագաւան, Բագարատ, Բագառիճ, Բագարան): Ստուգաբանութիւնը մատնանշում են դեռ հսկ. բոգասը հարուստ և ուրոգը աղքատ:

(*) Շարունակութիւն՝ մեծանուն հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործէն (Ա. Գլուխ):

կրօնական արարողութեանց, ծէսի և զոհի ու տաճարի մասին ոչ մի բառ չկայ, որ ընդհանուր լինի հնդեւրոպական լեզուներին: Սրանից պէտք է հետեւցնել թէ ուրեմն հին հնդեւրոպացիք ծէսեր կամ զոհեր չունէին, այլ թէ նրանք ցեղէ ցեղ տարբեր լինելով՝ փոխել են և իրենց անունը: Ընդհակառակը կան մի քանի կրօնական բառեր, որ ընդհանուր լինելով աւրիական, իտալական և կելտական լեզուներին, հաստատում են նրանց գոյութիւնը: Կայ զոհարեցող քահանայ նշանակութեամբ մի բառ և երբ քահանայ կայ զոհերն ու ծէսերն էլ կան:

Կրօնի և կրօնական իշխանութեան հետ կապուած էր օրէնքը. հակառակ արդի հասկացողութեան, ուր օրէնքը և դատաստանը աշխարհականացած՝ անցել է քաղաքական իշխանութեան ձեռքը:

Գեղարուեստական հասկացողութեան համար երկու բառ միայն ունինք հնիս. անգ, որ է հյ. օծանել, այս արմատը ցոյց է տալիս հնդեւրոպացոց սովորութիւնը՝ իրենց մարմինը զանազան հոտաւէտ իւղերով օծելու, ինչպէս անում են և արդի վայրենիները: Բացի սրանից արդի վայրենիների նման նրանք իրենց մարմինը ցտում, կտում կամ զանազան գոյներով ներկում էին. սրա համար էլ կայ հնիս. պէիկ արմատը:

Ահա այն տկար պատկերը՝ որ լեզուաբանութեան միջոցով կարելի է կազմել հնդեւրոպական նախաշրջանի քաղաքակրթութեան մասին: Անշուշտ այս պատկերը շատ պակասաւոր է. քաղաքակրթութեան առարկաները այն վատ կողմն ունին, որ նրանց անունը ջնջւում անհետանում է, հէնց որ մի նոր աւելի զարգացած առարկայ գալիս է փոխարինելու նրան: Այս պատճառաւ ահա շատ բան մնում է մեզ անյայտ. տրուած պատկերը պէտք է համարել միշտ իրականից շատ պակաս, այն է կարելի մինիմումը:

Կան հեղինակներ, որոնք շատ աւելի ընդարձակ, և պէտք է աւելացնել, ոմանք էլ շատ գեղեցիկ պատկեր են կազմել հնդեւրոպական «երջանիկ» նախապիճակի մասին: Այսպէս են Պիկտետ, Շրադէր, Հիրթ, Ֆայսթ, Կարմուս: Բայց դրանց մեծ մասը կամ անհաստատ ստուգաբանութեանց վրայ

հիմնուած եզրակացութիւններ են կամ համեմատական ազգագրութեան՝ որ մի շատ խախտւած և անհաստատ գիտութիւն է, և կամ լաւագոյն դէպքում ներկայացնում են հնդիկների (վեդայական), յունաց (հոմերական), պարսից ու մարաց (զրադաշտական) և նման հին ժողովուրդների նախապիճակը, ինչ որ հնդեւրոպական նախացեղի նախապիճակ չի նշանակում:

ՆԵՂԵՐՈՊԱԿԱՆ ԲԱՐԲԱՆԵՐԸ ԵՒ ՆԱՅԵՐԷՆԻ ԴԻՐՔԸ ՆՐԱՆՑ ՄԻՋԵՒ(*)

Ամէն լեզու՝ որ խօսւում է մի բաւական ընդարձակ տարածութեան վրայ և քաղաքական ու կուլտուրական զանազան միջոցներով մի ընդհանուր միութիւն ստեղծելու կարողութիւն չունի, բաժանուած է լինում աւելի կամ նուազ թուով բարբառների: Այսպէս պէտք է լինէր նաև հնդեւրոպական նախալեզուն:

Ապացուցանելու համար բարբառների գոյութիւնը հնդեւրոպական նախալեզուի մէջ՝ ուրիշ միջոց չունինք եթէ ոչ երեւան հանել այլեւայլ զուգաձայններ հնդեւրոպական լեզուաւարմի 11 ճիւղերի միջև: Եթէ բոլոր լեզուաբանական երեւոյթներն էլ առանց բացառութեան բացարձակապէս նոյն ձեւով երեւան գային հնդեւրոպական լեզուաւարմի 11 ճիւղերի մէջ, բնականաբար տեղիք չէր մնալ մտածելու բարբառների գոյութեան մասին: Բայց երբ այդ երեւոյթները ընդունում են մէկից աւելի ձեւեր, այնպէս որ 11 ճիւղերից մի քանիսը հետեւում են այս ինչ ձեւին, ուրիշներ մի երկրորդի են, սրանով էլ ապացուցւում է բարբառների գոյութիւնը: Այսպէս օրյոգնակի տրականը զանազան լեզուների մէջ ներկայանում է մեզ հետեւեալ վերջաւորութիւններով. սանս. բիյաս, գնդ. բյո, լտ. բուս, օսկ. ֆս, հիոլ. իբ, գալլ. բո, յն. ֆին, գոթ. մ, հիթ. մուս, հայրուս.

(*) Վերցուած՝ մեծանուն հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործէն (Բ. Գլուխ):

մանա, հալ. մը, այս բոլորը վերջ ի վերջոյ վերածուած են երկու խմբի. մին որ սկսում է բն ձայնով, միւսը որ սկսում է մ ձայնով. այս երկուսը անվերածելի են, հետեւաբար և իրենց գոյութիւնը հասնում է մինչեւ հնդեւրոպական նախաշրջանը: Արդ՝ այն լեզուները որ հետեւում են բն խմբին (արիական, իտալական, կելտական և յունական) ներկայացնում են մի բարբառ, իսկ այն լեզուները՝ որ հետեւում են մ խմբին (գերմանական, բալթեան-սլաւական) ներկայացնում են մի ուրիշ բարբառ:

Հնդեւրոպական նախալեզուի բարբառների ուսումնասիրութեամբ առանձնապէս զբաղել է Մելէ, հնդեւրոպական բարբառները, Փարիզ 1908: Այս աշխատութեան մէջ երեւան հանուած և քննուած են բաղմաթիւ զուգակցութիւններ, որոնք կարելի է ամփոփել այստեղ հետեւեալ ձեւով:

1. Մի խումբ բառեր գոյութիւն ունին միայն բալթիկ-սլաւական, գերմանական, կելտական և իտալական լեզուների մէջ և չկան արիական, հայ և յոյն լեզուների մէջ: Այս բառերից շատերը քաղաքակրթական նշանակութիւն ունին, ուստի և ցոյց են տալիս նոյն բարբառները կազմող ժողովուրդների առանձին զարգացումը: Այսպէս են օրինակ՝ ցանել, սերմ, հատիկ, ալիւր, ակօս, խնձոր, ընտանի խոզ, բակլայ, բորբոս, փորել, հաճար, վարսակ, տորդիկ, պլեժակ, ձիաստաց, բոյն, լաստենի, կնձնի, կարմրածառ, զարբնել, կտրել, կացին, հիւսել, ղեկ, վահան, կանթ, ժողովուրդ, օտար հիւր, պարտք, զրաւական, տիրապետել, մարդ (իրը հողածին էակ. միւսները ունին իրրեւ մահկանացու՝ մարդ), մօրուս, ողորկ, սառոյց, խօսք, մղել, հիւսիսային քամի, ճշմարիտ, առատ, ծով:

2. Հնիս. կոկորդային կ և կլ ձայների դէմ իտալական, յոյն, կելտական և գերմանական լեզուները դնում են հաւասարապէս կոկորդային ձայներ, իսկ արիական, բալթիկ-սլաւական, հայ, ալբանական, ինչպէս նաև փոխգերէն ու թրակերէն լեզուները երկու ձայները զանազանելով իրարից՝ առաջինի դէմ դնում են չչական ձայներ, երկրորդը պահում են կոկորդական:

3. Հնիս. ա և օ ձայնաւորները անազարտ միում են կելտական, իտալական,

յոյն, հայ և փոխգերէն լեզուների մէջ, իսկ գերմանական, բալթիկ, ալբաներէն և արիական լեզուների մէջ երկուսն էլ դառնում են հաւասարապէս ա. սլաւական լեզուների մէջ օ, որ նշանակում է զարձեալ ա:

4. Հնիս. ss ձայնախումբը իտալական, կելտական և գերմանական լեզուների մէջ դառնում է ss, միւս լեզուների մէջ us. այսպէս նաև ալբաներէնը, իլլիրիականը, թրակերէնն ու փոխգերէնը. անյայտ է հայերէնը:

5. Բառամէջի ը ձայնը պահում է սանսկրիտ, յոյն, իտալական և կելտական, ինչպէս և թոխարական լեզուների մէջ, և ջնջւում է իրանեան, բալթիկ-սլաւական, հայ և գերմանական լեզուների մէջ:

6. Հնիս. բն, զն, դն ձայները տալիս են զանազան լեզուների մէջ թրթռուն ձայներ, միայն յոյն և իտալական ճիւղերի մէջ դառնում են խուլ և այն էլ չփական. այսպէս բն դառնում է յն. ֆ, լտ. ֆ ևն:

7. Հնիս. խուլ շնչեղները փ, ֆ, ք, անազարտ պահում են արիական ճիւղի և հայերէնի մէջ. յունարէնը պահում է միայն մասամբ. միւս բոլոր արեւմտեան լեզուները չփոթում են պարզ խուլների հետ:

8. Հնիս. ս վանկասկզբում դառնում է հն՝ հայերէն, յունարէն և իրանեան լեզուների մէջ. որոշ պարագաներում ո դառնում է օ՝ արիական, մասամբ նաև բալթիկ-սլաւական և հայերէն լեզուների մէջ, իսկ միւս արեւմտեան լեզուների մէջ այդպիսի փոփոխութիւն չկայ:

9. Բայերի կատարեալի յաւելեալ ձայնաւորը (էած, երեր) գտնւում է միայն արիական, հայ և յոյն լեզուների մէջ. միւսները չունեն:

10. Բալթիկ-սլաւական, գերմանական, կելտական և թերեւս իտալական խմբերը ներկայացնում են առանց կրկնութեան կատարեալի մի ձեւ, մինչդեռ արիական և յոյն լեզուները կրկնաւոր են:

11. Ներկայի յն մասնիկը արիական և յոյն լեզուները պահում են, բալթիկ-սլաւական և հայ լեզուները վերածում են երկու կարգի՝ յն և ի, իսկ գերմանական, կելտական և իտալական լեզուները աշխատում են ջնջել:

12. Հոլովական բն - մ մասնիկները, ինչպէս ասացինք քիչ առաջ, արիական,

իտալական, կելտական, յունական և հայերէն լեզուների մէջ ունին շրթնային բն ձեւը, իսկ գերմանական և բալթիկ-սլաւական լեզուների մէջ համապատասխան ուղային մ ձեւը:

13. Յոգնակի ներգոյականի համար արիական, բալթիկ-սլաւական լեզուներն ունին սու մասնիկը. հայերէնը ունի ս որ կարող է կորցրած լինել ու ձայնաւորը, յոյնը ունի սի և ծառայում է նաև ուրիշ հոլովների համար, միւս լեզուները չունին համապատասխան մի ձև:

14. Իտալական, յոյն և հայ լեզուները ունին գոյականների մէջ օ վերջաւորութեամբ իգականներ, ինչպէս նու, սեռ. նուոյ, իսկ միւս լեզուները կամ ջնջել են դրանք և կամ վերածել ա վերջաւորութեան:

15. Արդելականը կազմելու համար արիական, հայ և յոյն լեզուները գործածում են մի՛ ձեւը, միւսները այսպիսի բան չգիտեն:

16. Կան մի խումբ բնորոշ բառեր, որոնք յատուկ են միայն արիական և բալթիկ-սլաւական խմբերին և ուրիշ բառեր որ յատուկ են միայն իտալական, կելտական և գերմանական խմբերին: Բացի սրանցից կան բազմաթիւ զուգակցութիւններ իտալական և կելտական լեզուների մէջ. ինչպէս ալ դարձած կը նոյն ձայնից առաջ, օ բունների ի ձեւով սեռականը որ ալլուր չկայ, ր ձեւով կրաւորական, ստորադասականի երկու առանձին ձեւեր, գերադրականի կազմութիւնը, որոշ բառեր որ յատուկ են միայն այս երկու խմբերին, յատկապէս ուստ և դուստ բառերի փոխանակութիւնը նոր ձեւերով:

Այս բոլոր նմանութիւնները հաւաքելով մի պատկերի մէջ, կ'ունենանք հետեւեալ տախտակը:

ՊՐՈՖ. Լ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Շարունակելի)

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԳԵՐ. Տ. ՄԱՄԲՐԷ Ս. ԱՐԲ. ՍԻՐՈՒՆԵԱՆ ԵՒ

ԳԵՐ. Տ. ԶԱՐԵԼ Ս. ԵՊՍ. ՓԱՅԱՍԼԵԱՆ

ՄԵՐ ՄԷՁ

21 Ապրիլի երեկոյեան Սուրբ Բաղաս ժամանցին Եզրպատանայոց Բարեջան Առաջնորդը Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպս. Սիրունեան և Հալէպի Հայոց Առաջնորդ Գեր. Տ. Զարեն Ս. Եպս. Փայասլեան, որոնք ընդունուեցան, մինչև օգական ընդառաջ դացած, Գեր. Տեղապահ Հօր ներկայացուցիչ՝ հոգեշնորհ վարդապետ հայրերու կողմէ:

Մեզի համար յոյժ բերկրառիթ պարագայ մը եղաւ Գեր. Սրբազաններու մեր մէջ ներկայութիւնը: Գեր. Տեղապահ Հօր կարգադրութեամբ անոնք հետզհետէ նախագահեցին Ս. Զատկի մեր մեծահանգէս արարողութիւններուն, մատուցին իրենց ուխտի Սուրբ Պատարագները Տնօրինական Սրբատեղիներուն մէջ: Խօսեցան հոգեշունչ քարոզներ և մխիթարեցին մեր հաւատացեալները:

Գեր. Տ. Զարեն Սրբազան կատարեց ձեռնադրութիւնը մեր հինգ սարկաւազներուն և զգլիւններուն, որոնց մասին անդրադարձած ենք առանձինն «Սրտն» ներկայ թիւին մէջ:

Ս. Զատկի տօնակատարութիւններէն ետք Գեր. Տ. Մամբրէ Սրբազան մեկնեցաւ զէպի Գահրէ 3 Մայիսին, իսկ Տ. Զարեն Սրբազան՝ զէպի Հալէպ 8 Մայիսին:

ՁԵՌՆԱՒԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Ս. ԱՌՈՒԷՆ ՆԵՐՍ

5 Մայիս Շարաթ, ի ժամ Ս. Պատարագի, որ մատուցուեցաւ Ս. Գլխադրի մատրան մէջ Հօգ. Տ. Պարգեւ Վրդ. Վրթանէսեանի կողմէ, Գեր. Տ. Զարեն Ս. Եպս. Փայասլեան կատարեց ժառանգաւորաց Վարժարանէն ետքը սաներու և Ս. Ուխտիս երկու աշխատաւոր Միարան եղբայրներու ձեռնադրութիւնը, շնորհելով անոնց զըզրութեան Հօրն աստիճաններ: Արարողութեան ընթացքին խարտաւիլակի պաշտօնը կը կատարէր Ժառանգաւորաց Վարժարանի և լնծայարանի բարեջան առժ. տեսուչը՝ Հօգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան:

Դպիւրներու ձեռնադրութենէն յետոյ, Գեր. Սրբազանը կատարեց նաև Ժառանգաւորաց Վարժարանէն ընթացաւորտ երեք սաներու, Սիմօն Սվաճեանի, Վահան Դալֆայեանի և Դէորդ Դըպըլեանի սարկաւազական ձեռնադրութիւնը որոնց ընկերացած էին նաև Ս. Յարութեան Տաւառի ուրարակիւրներէն՝ Տիւր. Յովսէփ Նազարեան և քահանայացու Տիւր. Յարութիւն Սէփտալեան: Խարտաւիլակի պաշտօնը կը կատարէր

Հոգ. Տ. Սուրեն Վրդ. Բէմհանեան: Արարողութեան աւարտին՝ Գեր. ձեռնադրիչ Սրբազանը խօսեցաւ ոգեշունչ քարոզ մը, ներկայացնելով ուղեցիկը որ կը բացուէր բարեշնորհ ընծայեալ-ներուն կեանքի այս նոր դարձուածքին առջև:

Ձեռք վարանիւր աւելցնելու որ մեր բարեշնորհ նորընծաները իրենց վարք ու բարքով և նախանձախնդրութեամբ, համակրութիւն շահած խոտմնալից ուժեր են, և կուզան գիտակից սիրով խտացնել մասնաւորապէս Միաբանութեան և առհասարակ Հայց. եկեղեցւոյ Ս. Ուխտին շարքերը: Ստորեւ կուտանք անոնց համառօտ կենսադրականները:

Բարեշնորհ Սիմոն Սարկաւազ Սիմեան, ծնած է Կ. Պոլիս (Իսկուհետար) 1928 ին, իր նախակրթարանային ուսումը ստացած է տեղւոյն Ներսէսեան եւ Սէմէրնեան վարժարաններուն մէջ, 1950 ին կուգայ Երուսաղէմ և կ'աշակերտի Ս. Աթոռոյ ժառանգաւորաց վարժարանին:

Բարեշնորհ Տիւր. Վահան Սրկ. Գայֆայեան, ծնած է Նիկոսիա (Կիպրոս) 1933 ին: Իր նախնական ուսումը ստացած է տեղւոյն Մեխիքեան Ազգ. վարժարանին մէջ, որուն չրջանը 1947 ին աւարտելէ ետք կ'աշակերտի Ս. Աթոռոյ ժառանգաւորաց վարժարանին: 1948 ին Երուսաղէմի ազգային օրերուն կ'անցնի Անթիքի Դպրեմանքը, ուր կ'աշակերտի մինչև 1951, ապա դարձաւ կ'անցնի Երուսաղէմ, շարունակելու իր ուսումը Ս. Աթոռոյ հովանիին տակ:

Բարեշնորհ Սիւր. Գէորգ Սրկ. Իրադընեան, ծնած է Քէպուսէ (Սուէտիա) 1931 ին: Նախնական կրթութիւնը ստացած է Այնճարի (Լիբանան) Ազգ. վարժարանին մէջ, 1947-1951 աշակերտած է Ս. Աթոռոյ ժառանգաւորաց վարժարանին:

Բարեշնորհ Տիւր. Յովսէփ Սրկ. Նազարեան, ծնած է 1925 ին Լիլանան (Պարսկաստան), իր նախնական կրթութիւնը ստանալէ յետոյ տեղւոյն Ազգ. վարժարաններուն մէջ, 1947 ին կուգայ Երուսաղէմ և կ'արձանագրուի որպէս Միաբան Ս. Յարութեան Տաճարին: 1947-51 ծառայած է սաղիմահայ Սրբալայրերուն մէջ որպէս ուսարակիր-Միաբան:

Բարեշնորհ Տիւր. Յարութիւն Սրկ. Սէփտալեան, ծնած է Սեփեթէ 1912 ին: Ա. Համալսարանային պատերազմի արհաւիրքներէն ազատուած իր մօր հետ կ'ապաստանի Երուսաղէմ. նախ կ'աշակերտի Ս. Թարգմանչաց վարժարանին ու ապա Cardinal Ferrari College ին, որուն չրջանը աւարտելէ յետոյ, մինչև իր սարկաւազական ձեռնադրութիւնը՝ կը վարէ զանազան զբաղման իր կառավարական պաշտօնները:

Ք Ա Հ Ա Ն Ա Յ Ա Կ Ա Ն Կ Ո Չ Ո Ւ Մ

Գերաշնորհ Տեղապահ Հօր և Գառն. Տեօբէն Ժողովոյ որոշումով և կարգադրութեամբ, Ս. Յարութեան Տաճարի Ս. Գրիգոր ազգապատկան

մատրան մէջ, Մայիս 26 ի Շարաթ երեկոյն յետ ժամերգութեան կատարուեցաւ քահանայական կողումը Ս. Աթոռոյ հինգ Բարեշնորհ Սարկաւազներուն, որոնք աւարտած էին իրենց չըրջանը և կը սպասէին բարեօրոշման առիթի մը, զինուորագրուելու Ս. Աթոռոյ Միաբանական շարքերուն: Ասոնց կը միանար ձեռնադրութիւնը ամուսնացեալ քահանայի մը, որ հոգեւոր հովուի ծիսական պաշտօն պիտի վարէ Քէրքուէի մէջ:

Կողումի արարողութիւնը կատարեց Գերաշնորհ Տ. Խորէն Եպս. որ սիրով ընդունած էր Ս. Աթոռոյ վարչութեան հրաւերը, և յատկապէս եկած կատարելու կողումի և ձեռնադրութեան սրբազան արարողութիւնը:

Գերաշնորհ Սրբազանը զգեստաւորեալ թանկարժէք հանդերձներով, բազմեցաւ խորանին առջև, քովն ունենալով քղանցակիր և խնկարկու սարկաւազներն ու մոմակաշները, պատմունանուած տօնական շքեղանքով, նորընծաները՝ սպիտակ շապիկներ հագած, և եկեղեցւոյ մօտաքի՝ սանդուխներու վերջին աստիճանին առջեւ եկած ծոռնիկ, օժանդակութեամբ մէկ մէկ վարդապետ հայրերու՝ որոնք պիտի օգնէին անոնց ծերադիր զնացքին և առաջնորդութեամբը խորտաւիակ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. ի, պատրաստուեցան ընթանալ զէպի Ս. Խորանը, որուն զոհարեցուելու խոստումն և ուխտը ըրած էին արդէն նախապէս:

Երգուեցաւ «Նայեա՛ց ի մեզ և ողորմեա՛ մեզ Քրիստոս» շարալանը որ խորհրդաւոր շունչով մը և յուզումով մը համակեց եկեղեցին և ներկայ հաւատացեալ խումբերամ բաղմութիւնը:

Շարականի աւարտին՝ խորտաւիակ հայր սուրբը ձայնեց. «Հրամայեա՛, Տէր, օրհնութեամբ ասել», որուն պատասխանեց ձեռնադրիչ Սրբազանը իր օրհնութիւնը տալէն վերջ. «Հրամայեալ է մեզ ի Տեռնէ՛կ խօսիլ»: «Շնորհադարձ սուրբ հայրապետ» շարունակեց խորտաւիակ հայր սուրբը ի զիմաց ամբողջ եկեղեցիին. «Ինչրէ՛ ի քէն մայրս մեր Սուրբ եկեղեցի զի զտիրացու Կեդոք, եղիա, Վառմ, Գեղամ, Յովակ և Յառափիւն Սարկաւազունս՝ զորս ընծայէ քեզ, ձեռնադրեցես մեզ ի Քահանայ»:

Ապա ձեռնադրիչ Սրբազանը հրապարակաւ կը հարցաքննէ նուիրեալները թէ ունի՞ն քահանայանալու համար անհրաժեշտ ուսումը. ծնած են սուրբ ամուսնութենէ, մաքուր պահած են իրենց անձերը, յօժա՞ր կամքով կուզան այս կարգին, կարո՞ղ են եւ յանձն կ'առնեն՝ հետեւիլ Քրիստոսի, կրնա՞ն տոկալ աղքատութեան, աւօթութեան, ծարաւի, լիշտերու, հալածանքներու, նախատինքներու, չարարանքներու Քրիստոսի սիրոյն համար, որոնց՝ խորտաւիակ հայր սուրբը՝ ի բերանոյ նուիրեալներուն, զրական պատասխան տուաւ:

Ապա Սրբազանը իր խօսքը ուղղելով նուիրեալներուն, «Յանձն կ'առնե՞ք» ըսաւ, շառանց ձանձրանալու կատարել զգաստութեամբ աստուածային պաշտամունքը, և չփոխանակել Աս-

տուժոյ զործը մարմնաւոր զործերու հետ»։ «Յանձըն կ'առնէ՞ք կատարել Առաքեալներու, մարգարէներու և հայրապետներու բոլոր հրամայածները»։ «Կը զաւանի՞ք և կ'ընդունի՞ք ուղղափառ հաւատքը Ս. Երրորդութեան, մեր Քրիստոս Աստուծոյ մարդկութեան և կը հրաժարի՞ք բոլոր հերձուածողներէն»։ Նուիրեալները այս հարցումներուն միաբերան հաստատական պատասխան տալէ ետք, հրաժարեցան 159 հերձուածողներէ և յայտարարեցին թէ պիտի հետեւին և աշակերտին բոլոր ուղղափառ և աստուածաբան հայրապետներուն։ Ապա մեղմածայն արտասանեցին հաւատոյ ուղղափառ դաւանութիւնը։

Ձ Ե Ռ Ն Ա Գ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Յաջորդ օր, պատարագիչն էր Գերաշնորհ Տ. Խորէն եպոս.՝ որ ձաշու գիրքէն առաջ բազմեցաւ Ս. Սեղանին առջև և նորընծաները ծնրադիր շարուեցան իր դիմաց։ «Այսօր Աստուածութիւնն զուարճանայ» շարականի աւարտին, խորտաւիլակ հայր սուրբը՝ առնթրեակայ ունենալով ձոգ. Տ. Տ. Յակոբ և Բարգէն վարդապետները, ներկայացուց Եկեղեցւոյ խնդրանքը, նորընծաները քահանայ ձեռնադրելու։ Սրբազանը աջը յաջորդաբար իւրաքանչիւրին զլիտուն վրայ զնեւոյ կարգաց ձեռնադրութեան աղօթքը, որով կը խնդրէր Աստուծմէ տալ շնորհ որպէսզի արժանաւորապէս ընդունէին քահանայութեան աստիճանը։

Ապա նուիրեալները դարձան ժողովուրդին ձեռքերին վեր բռնած՝ ի նշան աշխարհէ հրաժարման, և երգուեցաւ «Աստուածային և երկնաւոր շնորհ, որ միշտ ընտ գպէտս սրբոյ սպասաւորութեան առաքելական Եկեղեցւոյ, կոչէ (անունները տալով) ի սարկաւազութենէ ի քանայութիւն սրբոյ Եկեղեցւոյ ի սպասաւորութիւն, ըստ վկայութեան անձանց իւրեանց և ամենայն ժողովուրդան»։ Պարբեր վարէն՝ «աւրժանի են»։ այս՝ երիցս կրկնուելէ վերջ, ընծայեալները կը դառնան Ս. Խորանին և ձեռնադրիչ Սրբազանը իր ձեռքը խաչաձև զնեւոյ իւրաքանչիւրի զլիտուն, կը կրկնէ վերոյիշեալ մաղթանքի բառերը աւելցնելով «Ես զենձ գձեռս ի վերայ սորա և զուք ամենեքեան աղօթս արարէք, զի արժանի լիցի սա զաստիճան քահանայութեան անարատ պահել առաջի սեղանոյ Տեառն Աստուծոյ»։ Ապա ձեռնադրութեան աղօթքի ընթերցումէն ետք, իրենց ուրարները կը ձգէ իւրաքանչիւրի պարանոցին՝ ըսելով. — «Առ զլուծ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զի լուծ նորա քաղցր է և բեռն նորա փոքրոգի»։ — Կը կարդացուին ձաշու գիրքն ու Աւետարանը և Ս. Պատարագը կը շարունակուի մինչև «Ողջոյն»։ — Վերաբերումի աւարտին նորընծաները կրկին կուգան ծաւկի Սրբազանի առջև և կը ստանան քահանայական սև փաւր և եկեղեցական միւս զգեստները մի ըստ միոյն յարմար աղօթքներով։ — Ապա, կ'երգուի «Նորհաւոր խորին» ժինչ

նորընծաները խորանին ետև կը զգեստաւորուին և հանդէս դալով քահանայական շքեղանքով կը շարունակեն խորանին աջ ու ձախ կողմը։

Օ Ծ Ո Ւ Մ Ե Ի Վ Ե Գ Ա Ր Ի Տ Ը Ի Զ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Կը սկսի ձեռնադրութեան ամենէն խորհրդաւոր և յուզիչ պահը, երբ Սրբազան Հայրը «Առաքելոյ աղաւանջ» շարականին սկիզբ կուտայ և աղաւանկեղ սրուակէն կը հեղու Սրբալոյս Միւսունը որով կ'օծուին ճակատներն ու զոյգ ակերբը նորընծաներուն։

Հոգեւոր նորոգութեան հետ նորընծաները կը վերակոչուին նոր անուններով։

Գէորգ Սարկաւազ վերակոչուեցաւ Տէր Զաւէն, Եղիա Սրկ.՝ Տէր Աճաւաւան, Վասմշապուհ Սրկ.՝ Տէր Վարուճան, Գեղամ Սրկ.՝ Տէր Կիւրեղ, Յուլիա Սրկ.՝ Տէր Օւական կուսակցոն քահանայք, իսկ ամուսնացեալ Յարութիւն Սրկ.՝ Տէր Արաւիք Բճնյ։

Ապա պատարագիչ Սրբազանը կարճ աղօթքէ մը ետք, Քրիստոսի կենարար մարմինն և արիւնները պարունակող Սուրբ Սկիւը տուաւ նորընծաներուն ձեռքը, որով կը ստանային իշխանութիւն՝ խորհրդակատարելու Ս. Պատարագը։ Այս իշխանութեան ստացումէն անմիջապէս ետք նորընծայք տուին ժողովուրդին իրենց առաջին օրհնութիւնը, և ապա շարուեցան խորանի երկու թեւերուն։ «Ողջոյն» ի ատեն պատարագիչ Սրբազանը, Տեղապահ Հայրը և վարդապետ եղբայրներն ու բարեշնորհ սարկաւաղները, համարեցին նորապակե եղբայրներուն միւսունած ճակատներն ու ձեռքերը, իսկ հաւատացեալ ժողովուրդը այդ արարողութիւնը կատարեց պատարագի աւարտին, մինչ նորընծայք բնմին առջև շարուած լուեխայն կը վերձանէին իրենց առջև դրուած աւետարանները։

Ապա ձեռնադրիչ Սրբազան Հայրը խոսեցաւ ներշնչմամբ. կուս և շինի խրատական քարոզ մը, մատն սեղեւով նորընծաներուն ասպարէզին զժուարթութիւնները և մեր ժողովուրդին ծով պահանջքը՝ լուրջ, պատրաստուած և իր երիտասարդական կորովով լի, նուիրուած հոգիներու։

Օծման և առաջին օրհնութեան արարողութիւններէն ու Սրբազան Հօր խրատական քարոզէն ետք կատարուեցաւ վեղարի տըւելութեան կարգը հինգ կուսակցոն քահանաներուն։

Այս արարողութեան՝ կը բացակայէր Քէրքուքի համար ձեռնադրուած Տէր Արշաւիւր ամուսնացեալ քահանան։

Ս. Գրոց ընթերցումներէ և երկար աղօթքներէ ետք, Սրբազան Հայրը վերջին կարճ աղօթքով մը վերցուց անոնց զուխէն սարկաւազական չըբունը ըսելով. «Հանցէ Աստուած զհին մարդն զործովք իւրովք»։ Ապա տուաւ վեղարը աւելցնելով. «Աստուած զգեցուցանէ քեզ զնոր մարդն որ ըստ Աստուծոյ հաստատեալ է արարութեամբ և սրբութեամբ և նշմարտութեամբ ամէն»։ «Պահպանիչով վերջացաւ այս խորհրդալից արարողութիւնը, և նորընծայք կուսակցո-

նույնիսկ տպագրել խորհրդանշանը եղող վեզարները իրենց գլուխներուն՝ կանգնեցան հաւատացեալներու առջև զոհուհեցեալներուն հետքը ուրախութեան մը ժպիտով պայծառակերպեալով։ Վարդապետ եղբայրներ կը նայէին անոնց երիտասարդ հասակներուն ցնծութեամբ, վասնզի իրենց շարքերուն վրայ կ'աւելնային պատրաստուած ու խոստմնալից եկեղեցականներ, որոնք իրենց թարմ ուժերը ի սպաս պիտի զնէին հասնելու Ս. Աթոռոյ անհատնում կարիքներուն, իսկ ներկայ հաւատացեալներ զոհուհեցեալներ կը կենային առջեւ անոնց որոնք փորձառութեան շրջանի մը աւարտին՝ պիտի դառնային Առաքելական եկեղեցւոյ ցրուած զաւակներուն հոգեւոր սնունդ եւ ազգային ոգի ջամբող աշխատասերներ եւ քաջ հովիւներ։

Կառանք նորոնծաներուն կենսագրականները ամփոփ գիծերու մէջ։

Զաւէն Արեղայ Զինչիկեան, ծնած 1929 Սեպտ. 10 ին Լալէպ, նախակրթութիւնը ստացած Երուսաղէմի Ս. Թարգմանչաց վարժարանի մէջ, ուրկէ շրջանաւարտ եղած 1945 ին, եւ իբրեւ ուխտի դաւակ նոյն տարին ընդունուած Ժառանգաւորաց վարժարանէն ներս։

Անուշաւան Արեղայ Զոգանեան, ծնած 1930 ին Լալէպ, փոքր տարիքէն յաճախած է Երուսաղէմի Եսուիտներու (Jesuites) ֆրանսական վարժարանը, զոր լքած է 1945 ին եւ եկած Երուսաղէմ իբրեւ Ժառանգաւոր։

Վարուժան Արեղայ Պապուրանեան, ծնած 1927 ին Կ. Պոլիս, նախակրթութիւնը ստացած Բերայի նոյնանուն վարժարանի եւ ապա Վալմիկոյ կեդրոնական լիսէի մէջ. 1947 ին եկած Երուսաղէմ եւ ընդունուած Ժառանգաւորաց վարժարանի չորրորդ դասարան։

Կիւրիկ Արեղայ Պարիկեան, ծնած 1921 ին Երուսաղէմ, դաւակն է քանասէր-գրագէտ եւ ուսուցիչ Կարապետ Գարիկեանի, — նախնական ուսումը ստացած Երուսաղէմի Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանին մէջ, ուրկէ շրջանաւարտ եղած 1936 ին։

1937 ին ընդունուած Ս. Աթոռոյ տպարանը իբրեւ գործակալար եւ քարտուղար։

Կրօնաւորելու եւ մասնաւորաբար Ս. Աթոռին ծառայելու սէրէն ու փափաքէն մղուած, 1941 - 1944 հետեւած է Ս. Աթոռոյ Ընծայարանի դասընթացներուն իբրեւ ազատ ուսանող, եւ լըրջութեամբ սիրելի եւ արժանի դարձուցած իր անձը բոլորին։

Օշակեան Արեղայ Մինասեան, ծնած 1930 Օգոստոս 22 ին Լալէպ, նախնական կրթութիւնը ստացած տեղւոյն Ազգ. Լայկազեան վարժարանի մէջ, զոր աւարտած է 1944 ին, եւ իբրեւ Ժառանգաւոր մտած Անթիլիասի Դպրեմանքը, որուն շրջանը 1948 ին աւարտած եւ կուսակցոն

սարկաւազ ձեռնադրուած, եւ մինչեւ 1951 շարունակած իր ուսումը ընծայարանի բաժնէն ներս։

Կրիկիոյ վեհափառ Հայրապետի արտօնութեամբ եւ Ս. Աթոռոյ Պատմ. Տնօրէն Ժողովոյ որոշումով փոխադրուած Երուսաղէմ 1951 Փետրուարին։

Արշալիք Քանանայ Սէվաթեան, (տեսնել Սիսի սոյն թուի Սարկաւազներու Ձեռնադրութեան մէջ, էջ 188)։

Յանուն Տեղապահ Լօր եւ իր զխաւորած զինուորեալ Միաբանութեան, կը շնորհաւորենք մեր նորընծայ կրտսեր եղբայրները եւ կը մաղթենք որ անոնք դառնան մշակներ առանց ամօթոյ, ի փառս ազգիս եւ ի պայծառութիւն Հայաստանեայց Առաք. Ս. Եկեղեցւոյ։

Ը Ն Թ Ի Ք

Նոյն օրը երեկոյեան ժամը 6 ին Ս. Յարութեան Տաճարի երկրորդ Դռնաբացի վերնատան մէջ տեղի ունեցաւ սիրոյ եւ ուրախութեան ընթրիքը, որուն կը մասնակցէին Ձեռնադրիչ Սըրբազանը՝ Գեր. Տ. Խորէն Եպս. Բարոյեան, Գեր. Տեղապահ Լայրը՝ Տ. Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեան, միաբան վարդապետ հայրեր, նորընծայ հինգ արեւանները եւ քահանան։ Ընթրիքի մտերմիկ սեղանին շուրջ խօսք առին Տեղապահ Լայրը, Սրբազանը եւ վարդապետներ, որոնք իրենց հասուն փորձառութիւններէն ըրին թելադրութիւններ եւ մաղթեցին յաջողութիւն լաւագոյն իրագործումներու հասցնելու համար իրենց կենսաքերն ու գործերը, նորընծաներուն աւագը՝ Լոգ. Տ. Զաւէն Արեղայ Զինչիկեան, յանուն իր օծակից եղբայրներուն, շնորհակալութիւն յայտնեց այս բոլորին համար, եւ շատ կոկիկ ու ինքնավստահ ոճով մը յայտարարեց թէ իրենք մտան սեմէն ներս ասպարէզի մը ուր դժուարութիւններ կը սպասեն իրենց, եւ սակայն վստահ են թէ Աստուծոյ, ազգին ու Աթոռին սէրը պիտի դարձնէ ամէն օր աւելի ուժով իրենց կամքերը համբերութեան եւ պարտականութեան գիտակցութեան սալին վրայ, կարելի դարձնելու համար յաղթանակը, որ պիտի ըլլայ յաղթանակը ազգին եւ եկեղեցիին։

Ժամը 8.30 ին Գոհութեան աղօթքով փակուեցաւ սոյն ընթրիքը, Սրբազանն ու Տեղապահ Լայրը իրենց հետեւորդներով վերադարձան Ս. Աթոռ, իսկ նորընծայք մնացին Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս, ուր պիտի անցնեն իրենց առանձնութեան քառասունքի շրջանը, ուսանելով եկեղեցական կարգերը, մաղթանքներն ու աղօթքները, առաջնորդութեամբ Լոգ. Տ. Լայկազեան Վրդ. Արքանամեանի։

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆՔ

ՏՕՆԱԿԱՆՔ - ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ

1 Մայիս Դշ. — Գ. օր Զատիկի. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Եկեղեցւոյ Մայր Տաճարին մէջ, Պատարագին էր Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան, Ս. Պատարագի ընթացքին ձեռամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արք. Սիրունեանի, կատարուեցաւ օծումը երէկ վախճանած Հոգ. Տ. Ներսէս Վրդ. Թորոսեանի, իսկ թաղումը կատարուեցաւ երեկոյեան ժամը 4ին նախագահութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Հօր և մասնակցութեամբ բովանդակ Միաբանութեան և ժողովուրդի հոծ բազմութեան:

— Սուրբ Զատիկի շնորհաւորութեան եկան. — Յրանչիկեանց Միաբանութիւնը նախագահութեամբ փոխ Գրեթոն Հայր Պիլլորինի (Գերապատիւ Գրեթոնը կը բացակայէր Ս. Փաղաքէն), Հատինաց Ամինապատիւ Ալպէրթոյ Կօրի Ս. Պատրիարքը ընկերակցութեամբ իր փոխանորդ Գեր. Եպիսկոպոսին և հոգ. վարդապետներու, Անկիլիքան Գեր. Եպիսկոպոսը, Յոյն Հոգ. մէհականերու Հոգ. Տեսուչը, Մարոնիթներու Գեր. Եպիսկոպոսը, Հայ Հոգ. մէհականերու Հոգ. Տեսուչը, Ղպտոց, Ասորոց և Հայկէաց Միաբանութիւնները, Փաղաքի Ստրիկանայեւոր Ռատի Գէկ Ուննայ:

2 Մայիս Դշ. — Կ. ա. ժամը 9ին նախագահութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպս. Սիրունեանի հոգ. վարդապետ հայրերէն խումբ մը Ս. Զատիկի շնորհաւորական այցելութիւն տուին Եռնաց Պատրիարքարան:

— Իսկ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեան ընկերակցութեամբ հոգ. հարց շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Ղպտոց, Ասորոց և Հայկէներու Գեր. Եպիսկոպոսներուն և Տեսուչին:

— Ժամը 10ին Եռնաց Պատրիարքական փոխանորդը — Եռնաց Ս. Պատրիարքը հիւանդ ըլլալով, սոյն շնորհաւորական այցելութեան կը նախագահէ Գեր. Փոխանորդը — ընկերակցութեամբ Գեր. Եպիսկոպոսներու և հոգ. վարդապետներու Ս. Զատիկի շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ պատրիարքարանիս:

— Երուսաղէմի Ղպտոց Եպիսկոպոսի մասնաւոր հրաւերին վրայ կէսօրին Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպս. Սիրունեան, Գեր. Տեղապահ Հայրը, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Տ. Հայկազուն, Ասորիկ և Բարգէն վարդապետներու ներկայ գլխունեցան ճաշակեցան, որ տրուած էր ի պատիւ Տ. Մամբրէ Սրբազանին, Ղպտոց Գեր. Եպիսկոպոսին կողմէ:

6 Մայիս, Նոյ Կիւսէկէ. — Յիւսէկի բիւրաւոր ցանցակցան մեքոց յընթաց Համալսարանին Պա-

սեղաւմին. — Հանգիստաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Եկեղեցւոյ Մայր Տաճարին մէջ, Պատարագին էր Հոգ. Տ. Ասորիկ Վրդ. Ղազարեան, Յետ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ Հոգեհանգիստ Համալսարանին Ա. Պատեբազմին նախապետութեամբ Գեր. Տ. Զարեհ Ս. Եպս. Փայասլանի, Միաբանութիւն և ժողովուրդ թափօր կողմած այցելեցին զերեզմանը Երջանկայիշատակ Տ. Կիւրեղ Ս. Պատրիարք Հօր և ապա հին կրատան և Զամ թաղի զերեզմանավայրերը ուր կատարուեցան հոգեհանգստեան յատուկ արարողութիւններ. հոսկ յետոյ հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ նաև Նորոգ վախճանեալ Ս. Աթոռոյ Միաբան Տ. Ներսէս Վրդ. Թորոսեանի հողակոյսին վերև:

12 Մայիս Եր. — Յ. մ. ժամը 2.30ին, հոգ. վարդապետ հայրեր, նախագահութեամբ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեանի, պաշտօնական թափօրով իջան Ս. Երուսէմի Տաճար, որուն մուտքին կազմուեցաւ «Հրաշափառ» թափօրը և յառաջացաւ զէպի Փրէշին Ս. Գերեզմանը, Ուստի արարողութեան յետոյ, թափօրը բարձրացաւ մեր վերնատան մատուղը, ուր պաշտուեցաւ երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին նախատօնակը, Ապա Միաբանութիւնը պաշտօնական զնացքով վերադարձաւ մայրավանք:

13 Մայիս, Ալիարհամաթան (Կանալ Կիւսէկէ). — Առաւօտեան ժամը 6ին, նախագահութեամբ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեանի, հոգ. վարդապետ հայրեր հանգիստաւոր զնացքով իջան Ս. Երուսէմի Տաճար, Գողգոթայի ուստի այցելութեան յետոյ, մեր վերնատան մատուղին մէջ պաշտուեցաւ առաւօտեան ժամերգութիւնը, և ապա մատուցուեցաւ հանգիստաւոր Ս. Պատարագ Քրիստոսի առաւօտընկալ զերեզմանին վրայ, Եպիսկոպոսական խոր ի զլուս պատարագեց Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեան, որ ի ժամ Ս. Պատարագի քարոզեց, ներկայացնելով Քրիստոսի Ս. Երուսէմի իբրև զերեզման զբաւականը մարդկային հոգիներու յաւերականութեան, Յետ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ նաև անդատան, որմէ յետոյ Միաբանութիւն և աշակերտութիւն վերադարձան մայրավանք, պաշտօնական թափօրով:

15 Մայիս Դշ. — Արարական Զարթօնքի տօնին առթիւ, ի դիմաց Գեր. Տեղապահ Հօր, Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Ասորիկ Վրդ. Ղազարեանի և Տիար Կ. Հինդեանի, Մութառարիֆին զբաւեւեալը զացին, վառ շնորհաւորութեան:

17 Մայիս Եշ. — Կ. ա. ժամը 10.30ին, Հարամ Եկեղեցի պահապան և Սրբատեղեաց բարձր պաշտպան Տօքթ. Հիւսէին Ֆախրի Գէկ Խալտի, ընկերակցութեամբ Ս. Տեղեաց Քարտուղար Նէհրայ Պավարչի իր առաջին պաշտօնական այցելութիւնը տուաւ պատրիարքարանիս:

20 Մայիս, Կարմիր Կիւրալէ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ: Պատարագին էր Հոգ. Տ. Յարութիւն Վրդ. Մուշեան:

— Մասնաւոր հրաւերով, ի զմաց Գեր. Տեղապահ Հօր, Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեան, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեանի և Տիար Կ. Հինգիւսանի ներկայ գտնուեցաւ Վսեմ. Ռազմայ Փաշա Նաշաշիպի (Սրբատեղեաց հսկիչ) մահուան քառասուն քի հանդիսութեանց Ռաւատայի մէջ:

24 Մայիս Եջ. — Տեղւոյս Ամերիկեան Ընդհ. Հիւպատոսի հրաւերին վրայ, Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեան, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեանի և Տիար Կ. Հինգիւսանի ներկայ գտնուեցաւ Cock Tail Party-ին, Arabia Hotel-ին մէջ:

27 Մայիս Կիր. — Յ. մ. ժամը 3ին Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան և Պրն. Կ. Հինգիւսան նոր երուսաղէմ մեկնեցան և վերադարձան երկու օրէն:

29 Մայիս Գշ. — Յ. մ. ժամը 3ին Յոպպէի և Ռէմլէի վանուց տեսուչ Հոգ. Տ. Բարդէն Վրդ. Ապատեան, ժամանեց Ս. Աթոռ և վերադարձաւ 3 Յունիսին:

30 Մայիս Գշ. — Առաւօտեան ժամը 5ին Գեր. Տեղապահ Հայրը ինչպէս նաև Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեան մեկնեցան Պէյրութ, ուրիշ պիտի մեկնին Ս. Էջմիածին եպիսկոպոսանալու:

— Ն. Վ. Ապտալա Թաղաւորի ինչպէս նաև Իրաքի խնամակալ Վսեմ. Ապտալա-իւս իշխանի զաւտեան առթիւ, Շէյխ Ճարահի Արքայական Հիւրանոցին մէջ բարի զարուստ մաղթելու զանալի Գեր. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Միւսուն Վրդ. Կրճիկեանի և Պրն. Կարապետ Յակոբեանի:

Տ Ա Ր Ե Կ Ա Ն «Պ Ա Զ Ա Ր»

Ս. ԱՅՈՒՈՅ Ս. ԹԱՐԳՄԱՆԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ

5 և 6 Մայիս Շաբաթ և Կիրակի օրերուն տեղի ունեցաւ Ս. Աթոռոյ Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի Տարեկան «Պաշար»ը, հովանաւորութեամբ Գեր. Տեղապահ Հօր, և նախաձեռնութեամբ Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի առժամեայ հոգեւորական տեսչին, որուն կ'օժանդակէր նաև յարգոյ ուսուցչական կազմը:

Շաբաթ, ժամը 3ին Գեր. Տեղապահ Հայրը Միաբանութեան հոգ. անդամներուն ընկերակցութեամբ իջաւ վարժարան, աղօթքով և օրհնութեամբ կատարեց «Պաշար»ի բացումը որմէ ետք երկու օրեր շարունակ բաղմամբիւ հայեր և օտարներ այցելեցին «Պաշար»ը, ի վաճառուցադրուած էին վարժարանի սանուհիներուն ձեռագործ աշխատութիւնները, և ամէն տեսակի առարկաներ: Կար նաև ճաշարանական բաժին մը: «Պաշար»ի աշխատանքներէն մաս վերցուցած էին զարոցի պաշտօնէութենէն զատ, նախկին շրջանաւարտ սան-սանուհիներ և սաղմահայ զարգացաւոր տիկիներ, որոնք իրենց աշխատանքին հետ նաև իրենց նուիրատուութիւններով արդիւնաւորեցին ձեռնարկը, որուն հասոյթը ամբողջութեամբ պիտի յատկացուի վարժարանի պէտքերուն:

ՀՈԳ. Տ. ԱՍՈՂԻԿ ՎՐԴ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ՀՈԳ. ՀՈՎԻԻ ԼՕՍ ԱՆՃԷԼՍԻ Ս. ՅԱԿՈԲ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ս. Ռախտիս Միաբաններէն Հոգ. Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեան, արտօնութեամբ Ս. Աթոռոյ Պատ. Տնօրէն Ժողովին և հրաւերովը Գալիֆօրնիոյ Հայոց Առաջնորդ Գեր. Տ. Վարդան Ս. Եպս. Դասպարեանի, ստանձնած է Լօս Անճէլսի Ս. Յակոբ Եկեղեցւոյն Հոգեւոր Հովուութեան պաշտօնը: Հոգեւոր հայրը 26 Մայիս Շաբաթ ժամը 3ին մեկնեցաւ զէպի իր նոր պաշտօնատեղին, մինչև օղակայան ողջբերթի համար իրեն կ'ընկերանային հոգեւոր վարդապետ հայրեր:

Հայր Ասողիկ լեցուն արդիւնաւորութեամբ 13 տարիներ շարունակ վարած է Ծայրագոյն Արեւելքի Հայ գաղութին Հոգ. Հովուութեան ամենազօւարին զորքը, իսկ սաղմահայ շրջանակին մէջ, ան ուղղամիտ, անբասիր, եռանդուն և ժրջան սիրուած վարդապետ է: Լիայոյս ենք որ ան իր այս նոր պարտականութեան մէջ ևս լիովին պիտի արդիւնաւորէ իր անձին այս սիրելի յատկութիւնները ի սպաս Հայոց Առաքելական Ս. Եկեղեցիին և ի պատիւ Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան:

Կը մաղթենք որ Տէրը առաջնորդէ զինք պարտականութեան նոր այս ուղիին մէջ:

ԳՐԻԳՈՐ ՍՐԿ. Հ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ԱՂՕԹՔԸ

(ՀՈԴԵՒՈՐ ՄԵԿՆԱՌԱՆՈՒԹԻՒՆ)

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԵՄ

1951

ՄԱՄԼՈՅ ՏԱԿ ԵՆ

ՀՈԳ. Տ. ՊԱՐԳԵԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆԻ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՄԱԳԻՐ

ԵՐ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

(1500-ԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԿԱՆԻ ԱՌԹԻ)

•

ՀՐԱՆԴ Ք. ԱՐՄԷՆԻ

ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ԵՂԻՇԷ ԵՒ Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ

ԵՂԻՎԱՐԴ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ

(ԹԱՏԵՐԱԽԱՂ ՎՅՑ ԱՐԱՐՈՎ)

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ԳՈՅԱՄԱՐՏԻ
1500-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ

ՏՊԱՐԱՆ ՈՐԲՈՑ ԵԱԿՈՐԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

1951

Էջ՝ 56

Գին՝ 150 Ֆիլս

Ընտիր քուղք եւ մաքուր տպագրութիւն

ՆԱՐԵԿ ԱՂՕԹԱՄԱՏԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՅԻՈՅ

Արդի Հայերէնի վերածեց՝ Թորգոմ Արեւիկոսկոպոս Գուշակեան:

Գ. Տպագրութիւն, 1950: Գին՝ 350 Ֆիլս կամ 7 Շիլին:

ԳԱՆՁԱՐԱՆ ԱՂՕԹԻՑ

Էջ 167:

Գին՝ 100 Ֆիլս: